

Kovács János Mátyás

A SZUVERENITÁS KÉPZETE

Ausztria identitást vált (vagy nem)

„Ausztria–Magyarország nincs már. Másbóvá nem kívánkozom. Az emigráció szóba sem jöhet. Egy torzóval élek hát tovább és elhítem magammal, hogy ő a teljesség.”

Sigmund Freud

Az utóbbi években megint „Vienna, Australia” címmel kapom Bécsben a leveleket a távoli Egyesült Államokból. Nem így volt ez 1986 és 1992 között, a Waldheim-botrány idején, amikor tengerentúli ismerőseim átmenetileg különbséget tudtak tenni a jól nevelt alpesi marhák és a vadon élő kenguruk lakóhelye között. A hirtelen földrajzi megvilágosodás kizárólag az Osztrák Köztársaság feledékeny elnökének volt köszönhető. A világhírű diplomata ugyanis, mikor még a hetvenes években az ENSZ főtitkárának jelölték, nem tartotta fontosnak, hogy önéletrajzában megemlítsé: a második világháború alatt a Wehrmacht felderítőtisztjeként a Balkánon szolgált, ahol igen gyanús eseményeknek legalább a szemtanúja kellett legyen. Ausztria – mint a választási plakátok hirdették – 1986-ban „csakazértis” megválasztotta Waldheimet elnökéül, akit azután évekig bojkottált a Nyugat.

De felejtük most a világra szóló skandalumot, s Ausztriával együtt térjünk vissza az unalmas – „ausztrál” – hétköznapiokhoz. Azt azért nem állítanám, hogy Waldheim főhadnagy kényszeredett visszavonulása – bocsánatkérés és formális lemondás nélkül – katartikus változást idézett volna elő az osztrák néplélekben¹ és végre beköszöntött Ausztria történelmének hétköznapi korszaka. Egyszerűen az történt, hogy az elnöki affér egybeesett az

¹ Lásd William Johnston (1972) ma is nélkülözhetetlen könyvét, valamint Bettelheim–Haurauer (1994), Botz–Sprengnagel (1994), Bruckmüller (1994) írásait. A Waldheim-ügyről lásd a Botz–Sprengnagel (1994) kötetben Gerhard Botz, Robert Knight, Félix Kreissler, Siegfried Mattl és Wolfgang Neugebauer tanulmányait, valamint Breuss–Liebhart–Pribersky (1995), Menasse (1992), Pelinka (1987), Sieder (1995) és Wodak (1990) írásait, illetve Waldheim (1996) napokban megjelent könyvét.

osztrák kollektív azonosságtudat (ha van ilyen egyáltalán) újraértelmezésének kezdeteivel. Felgyorsította a „másik Ausztria”² által régóta forszírozott önvizsgálatot, mely meg kívánta törni az össznépi amnéziát, miközben igyekezett az ország látszattörténelmét leheletnyit valódibbá varázsolni, és az Osztrák Csoda maradékát a közép-európai tovaötyögés mindennapjaihoz igazítani. Az osztrákok formálódó önarc képe manapság kissé talán zavaros, mégis jóval kevésbé csalóka, mint akár egy évtizeddel ezelőtt volt. Ezt az újsütetű, kissé bizonytalan józanságot akár az osztrák identitás normalizálódásának is nevezhetnénk.

Hogy miért beszélek folyton önazonosságról, mikor az állami szuverenitás osztrák válfajának bemutatására szól a megbízatásom? Egyszerű az ok: Ausztria háború utáni négy évtizedét kitűnő példának érzem arra, hogy egy, a nagyhatalmak árnyékában meghúzódó kis ország szükségképp ingatag szuverenitása miként dúcolható alá a nemzeti identitás egyenként talán gyengécske, ám együttesen teherbíró gerendáival, s némelyikük elkorhadtan hogyan lesz a szuverenitás is megint billenékeny. Az állami szuverenitás képzeletbeli, mégis valóságos támasztékairól szeretnék szólni, egyfajta „virtuális szuverenitásról”, mely Ausztriában a materiális hatalom védteremtette szuverenitást helyettesítette (illetve egészítette ki) nagy sikerrel – míg tehette. Miután a nemzeti identitás tartógerendái közül a semlegesség viselte a legnagyobb terheket, róla szólok majd a legtöbbet. El szeretném mondani, hogy a semlegesség eredetileg reálpolitikai ötlete miként emelkedett mitikus magasságokba, milyen szolgáltatokat tett, miért üresedett ki szédületes gyorsasággal és miként próbál tőle az osztrák politika manapság a lehető legészrevétlenebbül búcsút venni.

Történetet mesélek, mely nem lesz fegyelmezetten szakszerű, inkább személyes. Hogyan is lehetne, mikor nem vagyok sem nemzetközi jogász, sem a politika tudósa, sem pedig Ausztriába mélyedő történész. Azt is megvallom, hogy a „korlátozott szuverenitás” szocialista alapélményén túl eddig nem igen töprengtem az állami önállóság jogi rejtelsein. A történet alaphangja sok helyütt szociológiai lesz, holott közgazdász lennék, a szuverenitás ökonomiai összefüggéseiről mégis alig teszek majd említést. Egyetlen érvem van,

² A „másik Ausztria” gyűjtőfogalmát az egykori antifasiszta ellenállás, a hetvenes évek atomenergia-ellenes és természetvédő mozgalmi, valamint a republikánus (baloldali-liberális, alternatív, kritikai) értelmiség mai csoportjai szellemi rokonságának jellemzésére használják a Lajtán túl (lásd Breuss-Liebhart-Pribersky [1995]). Lásd még Haslinger (1987), Menasse (1991, 1992, 1996), Müller-Funk (1995), Nanning (1988).

hogy „mint csapos” közbeszóljak, s ez igen prózai: közel egy évtizede ingázom Bécs és Budapest között, két helyen olvasok újságot és járok tudományos vitákra. Közvetlenül az orrom előtt zajlott-zajlik az ötvenes években fogant osztrák szuverenitásfelfogás gyökeres (mégis csendes) revíziója. Talán nem vagyok olyan közel, hogy ne lássam a fától a bécsi erdőt, és nem vagyok oly távol Pesttől, hogy ne sejtsem, mi érdekelheti a magyar olvasót a szomszéd szuverenitástörténetéből. S miután e história nem nélkülözi az iróniát, sőt itt-ott a groteszket sem, engedtessek meg néha a szerzőnek is egy kis évődés. Évődés, mely – miért tagadnám? – sokszor féltékeny elismerést leplez.

VÁLÁS UTÁN, BÜNTELENÜL

„Az ausztrófasiszmus és a nemzeti szocializmus ideológiai házassága már megkötött; mondhatni nem volt szűz lány, akit megerősakoltak, de igenis erőszakot tettek rajta (még hozzá jókorát), és csak azután adta oda magát.”

Félix Kreissler

Bella gerant alii, tu felix Austria nube... – a szerencsés (boldog?) birodalom, amely csalafinta módon házasság és nem háború révén terjeszkedik és prosperál, nem csupán letűnt korok emlékképe. 1955 után is fontos eleme maradt az osztrák nemzeti identitásnak, miután az Államszerződés úgy mond helyreállította a Második Köztársaság függetlenségét és területi integritását. Ami igaz, az igaz, Ausztriának az ötvenes években sürgős szüksége volt egy kis boldogságra, hogy a huszadik század sorscsapásait kiheverje. Az első világháborús vereség és a Habsburg Birodalom összeomlása, az Első Köztársaság ausztrófasiszta elfajulása, a politikai osztály végzetes polarizálódása és az *Anschluss*, Ausztria *Ostmark*ká süllyedése, majd teljes feloldódása a Harmadik Birodalomban, végül újabb vereség az újabb világháborúban – mindez oda vezetett, hogy az ország mint szuverén állam híján eltűnt a térképről. 1945 után tíz éven át várt a sorára (maradnak-e a megszálló szövetséges hatalmak és a négy katonai övezet, lesz-e német stílusú kettéosztás, netán – akárcsak keleti szomszédait – őt is lenyeli majd a Szovjetunió), míg állítólag visszanyerte szuverenitását, egyszersmind nemzeti önbecsülését. Házasodnia ezennel nem kellett, rossz házasságokból kimaradnia, pontosabban egy válópert túlélnie annál inkább.³

³ Lásd Botz-Sprengnagel (1994), Dusek-Pelinka-Weinzierl (1988), Mantl (1992), Pelinka-Weinzierl (1987), Portisch (1994), Portisch-Riff (1995), Rot-Weiß-Rot Buch (1946), Stourzh (1985, 1990), Weinzierl-Skalnik (1975), Weinzierl-Skalnik (1983).

Szövetséges szüleinek útjai elváltak a hidegháború során, s hosszan keresték a megoldást a bonyolult ügyben, hogy miként ne legyen a másiké a gyermek, ha már az egyiké nem lehet. A „gondviselt” eközben mindennek érezhette magát, csak nagykorúnak nem. Igaz, 1918 óta volt ideje hozzászokni a megaláztatásokhoz. Monarchiából köztársasággá zsugorodva („egy állam, melyet senki sem akart”) sokáig állt népszövetségi gyámság alatt, és cseperedett jó darabig mostohasorban a Kisantant, Olaszország és Németország között, hogy az *Anschluss* követően mindössze az legyen a tiszte, hogy a Harmadik Birodalom tartományainak számát gyarapítsa.⁴ Churchill egészen 1944-ig a bajorokkal akarta összeházasítani egy délnémet (vagy más, nem germán népekkel egy közép- és délkelet-európai, voltaképp Dunamenti) konföderációban. A szovjetek, akik korábban folyvást az önálló Ausztria visszaállításáról szónokoltak, 1945-ben jórészt elfoglalták (felszabadították) az országot, keleti tartományaiban gyökeret eresztettek, sőt 1950-ben még egy késői „népi-demokratikus” fordulat kierőszakolására is volt merszük, ha erejük nem is. Dél-Tirolt Ausztria már korábban kénytelen volt átengedni az olaszoknak; a szlovén területi követeléseknek az első világháború után még sikerrel ellenállt, de a másodikat követően Tito serege már Klagenfurtig hatolt, s ismét szóba került, hogy Burgenlandot esetleg fölosztják Jugoszlávia és Csehszlovákia között. Clemenceau kísértete járta be az Alpokat, aki még a Monarchia szétesésekor így jellemezte az országot: *Autriche – c’est le reste*. Csonka Ausztria nem ország – hirdették volna az osztrák irredenták a két háború között, ha tudnak magyarul; mindenesetre ők is a náci Németországban keresték a patrónust. Az eredményt ismerjük.

Ismerjük? Köve hiszem. Én például – jó dolgomban – sohasem gondolkodtam el azon, miért nem lehetett Ausztriával békeszerződést kötni 1945 után, miért volt szükség ehelyett államszerződésre. A jogászok a megmondható: mert nemzetközi jogi szempontból az ország egyszerűen nem létezett, nemhogy szuverén nem volt, államként is definiálni kellett. Mégpedig – jobb híján – másoknak. Illett visszatérni a demokráciába. Megint csak jobb híján mások által vezetve-ellenőrizve. Legyen e cél bármily nemes is (amiről egyébként az osztrákok többsége akkoriban valószínűleg nem is volt meggyőződve), e paternalista alaphelyzet nem szokott jót tenni egy ország önbecsülésének.

⁴ A német megszállás/társulás után az ország először az *Ostmark* nevet kapta, mely a középkort idézte. Később az Alpesi és Dunai Birodalmi Tartományok címet utalták ki neki. Ekkor, hogy a „keleti birodalom” a Harmadik Birodalomban önellenmondását föloldják, és az önálló államiság utolsó nyelvi emlékművét is lerombolják, az Ober- és Niederösterreich (Felső- és Alsó-Ausztria) elnevezést is eltörölték. E tartományokat ezután kizárólag *Ober- és Niederdonau* Gauként volt szabad illetni.

Nem így Ausztriában. Saját államiságukat paradox módon eleinte leginkább az osztrákoknak állt érdekükben elvitatni, nehogy vesztessék és bűnösökként, tehát jóvátételre köteleseként kerüljenek ki a háborúból. Hans Kelsen ötletét, mely már a Monarchia összeomlása utáni jogvitákban is bevált, gyümölcsöztették megint. Nem mi indítottuk a háborút, hogy is tehattünk volna ilyet, hiszen akkor még/már nem is léteztünk? 1938 márciusától mindenért a németek a felelősek; Ausztria nem, csak némely osztrákok követek el háborús bűnöket; őket majd megbüntetjük, addig is tessék szíves lenni az országot bőkezűen támogatni – hirdették a háború utáni első osztrák kormányok. Igen? Csak a németek? – csodálkoztak a szovjetek. Akkor a felszabadítókat illeti az Ausztriában működő német vagy a nácik által németesített tőke, s a szövetségesek bólintottak. Ezzel azonban a Szovjetunió, mely nem győzte elég tágan értelmezni a német tulajdon fogalmát, anyagiilag is súlyosan érdekeltté vált a katonai kivonulás elodázásában. Tíz éven át szolgáltak a német javak legkevesebb ürügyül, hogy halogassa a távozást, majd borsos megváltást erőszakolt ki az időközben jócskán lerabolt üzemeikért. Talán mégsem volt a legjobb ötlet Kelsené...

A tetejében a szovjetek, amikor csak módjukban állt, felmelegítették a „bűntárs-Ausztria” vádját. A nagyhatalmak ugyanis nem fogalmaztak egyértelműen, noha már 1943-ban Moszkvában közösen eldöntötték, hogy Ausztria Hitler első áldozata volt,⁵ tehát nem önálló hadviselő fél, nem is csatlós, hanem leigázott. A Moszkvai Nyilatkozat, minden későbbi tárgyalás alapja, szovjet nyomásra tartalmaz egy passzust az osztrákok társfelelősségéről. Ausztria így győztes vagy legalább ártatlan áldozat bajosan lehetett, de függetlenségre érdemes igen. Pontosabban függetlenségre érdemesített. Azt már tudjuk, ki által, azt viszont nem, hogy kitől. Németországtól, akárhány legyen is belőle, feltétlenül. A németeket és az osztrákokat nem akarjuk megint közös országban látni – szögezték le a győztes hatalmak egybehangzóan. Minden ezután a geopolitika adott állásán múltott. Akármi elodázhatta a végleges rendezést: Kelet-Európa szovjetizálásától kezdve, a trieszti kötélhúzáson és a koreai háborún át, egészen a német kérdésre adott aktuális válaszokig. Igaz, súlyos „akármik” voltak ezek, bár – az Alpok stratégiai jelentőségében bízva – Ausztria is súlyosnak hihette magát.

Kiszolgáltatottságát csak fokozta, hogy sorsa ismét – ezennel ártatlanul – Németországgal kapcsolódott össze. Minden, az osztrák rendezést célzó

⁵ A döntést aligha magyarázta az ausztrofasiszta ellenállás a nácizmussal szemben (a náci puccskísérlet meghiúsítása 1934-ben, Dollfuss és Mussolini távolságtartása Hitlerrel, Schuschnigg próbálkozásai az *Anschluss* elodázására stb.). A szövetségesek nem kívántak a háború után ismét egy Nagy-Németországgal szembenézni. Addig is szerették volna az osztrákokat arra ösztönözni, hogy forduljanak szembe „leigázóikkal”.

javaslat, bárki tette is, aszerint méretett meg, milyen precedenst teremtené a német újraegyesítés/széttagolás szempontjából. Bécsnek mondták, hogy Berlin, majd Bonn is értsen belőle. Ez kivált a semlegesség dolgában volt így. Arról a semlegességről beszélek, mely 1955-től az osztrák identitás sarkkövévé vált, a szuverenitás ünnepezt társfogalmává, voltaképp Ausztria államfilozófiájává. Kár, hogy nem a szíve legmélyéről fakadt a gondolat. Kár, hogy részint a semlegességgel kellett fizetnie a szuverenitásáért, bárhogy kamatozzon is később e befektetés.

SEMLEGESÍTVE, DE SZABADON?

„Semlegesek mi, osztrákok, mindenekelőtt saját magunkkal szemben akarunk lenni. A semlegesség csodálatos módja annak, hogy kilopjuk magunkat saját történelmünkéből.”

Armin Thurnher

A későbbi legendák szerint Ausztria már évtizedek óta vágyott magát semlegesíteni, s a megszállás után alig várta, hogy előterjeszthesse ebbéli óhaját. Hol okosan érvelve, hol fondorlattal vette rá a vonakodó szövetségeseit, lássák be: nekik is ez lenne a legkedvezőbb megoldás. Jóllehet ellene esküdött a világ (eszerint a hidegháború alighanem legfőbb bűne, hogy akadályozta az osztrák rendezést), de az ország az első adandó alkalommal saját kezébe vette sorsának irányítását, s kikiáltotta semlegességét. Tudom, túlzok. Mentségemül talán csak az szolgál, hogy most rágtam át magam e mítosz máig szűnni nem akaró irodalmának jó részén.⁶

Tagadhatatlan, a semlegesség eszméje föl-fölbukkant mindkét világháború után az osztrák politikai diskurzusban, ám még a későbbinél is tagolatlannabb, sokértelműbb formában. Sőt az eredeti verzió (megint csak Kelsené), melyet kvázi-semlegességnak is szokás nevezni, nem is igényel többet, mint annak pusztá tényét (nem is feltétlenül fennhangon történő kinyilatkoztatását), hogy egy ország nem társul nem semlegesekkel, nem indít háborút, ha meg már ott dül körülötte, nem szívesen vesz részt benne.⁷ Az

⁶ A leggyakrabban hivatkozott, s talán kevésbé elfogult jogtudományi összefoglaló művek sorában lásd Ermacora, Rotter, Schweitzer, Verdross, Verosta és Zemanek írásait. A téma kritikus külföldi feldolgozására jó példa Schlesinger (1972) könyve.

⁷ A kvázi-semlegesség fogalmáról lásd Ermacora (1975), Rotter (1981), Verosta (1967). Az első világháborút lezáró párizsi szerződések Ausztria semlegesítésével elsősorban e „lekicsinyített” ország Németországgal áhított egyesülését kívánták megakadályozni. Ausztriát függetlenségre ítélték. A semlegességet mindkét, az ország számára létfontosságú népszövetségi kölcsönnél számon kérték a húszas és a harmincas években.

Anschluss emléke, a „jobb lett volna kimaradni az egészből” és „a Nyugat nem sietett közbelépni” bölcsességeit is előhívta a Második Köztársaság vezetőiből. Számos szociáldemokrata – a *Schutzbund* és a *Heimwehr* harmincas évekbeli csatározásain borongva – kezdetben egy új osztrák hadsereg gondolatától is idegenkedett. A Nyugathoz tartozni persze szeretett volna Ausztria apraja-nagyja (a nagyja mindenképp), a politikai elit tagjai azonban féltek attól, hogy e kívánság harcos képviselőivel az ország kettészakadását mondanák ki. Sőt alkalmasint a szovjet érdekszférához csapódnak. Jobb lenne hát – gondolták – a Szovjetuniót mind barátibb távolságban tudni; ez azonban sajnos csak a nyugati hatalmak egyidejű kivonulásával érhető el; ha viszont a Nyugat távozik, ki véd majd meg bennünket, ha a szovjetek meggondolnák magukat? Következésképp az osztrák államférfiak kétszer is megfontolták, mielőtt a *semlegesség* szót kiejtették volna a szájukon. A később oly gyakran citált svájci példáról kezdetben kevés szó esett. Ámbátor a megszállók is haboztak, amikor épp nem rögtönöztek.

A Szovjetunió eleinte attól félt, hogy ha Ausztriát feladja, a szomszédos megszállt országok is vérszemet kapnak. Ráadásul akkoriban csapatainak magyarországi és romániai tartózkodását is részint azzal indokolta, hogy azok a Lajtán túl állomásozó sereg utánpótlási vonalait biztosítják. Az Egyesült Államok és baráti köre pedig azon aggódott, hogy Ausztria semlegesítésével megszakadhat az Olaszországtól Norvégiáig terjedő (és a Szovjetuniót annyira zavaró) stratégiai ív, a későbbi NATO-láncolat. Az sem vonzotta őket, hogy egy békés, Dunamenti konföderáció támogatásával, melyért más okokból a szovjetek sem rajongtak, esetleg tálcán nyújtották volna át az országot az ellenfélnek. Jóllehet Ausztria semlegesítése és demilitarizálása logikus megoldásként kínálkozott, hogy a volt szövetségesei kitörjenek a patthelyzetből, ez azonban a németeket vihette volna kísértésbe, nem szólva a kelet-közép-európai államokról. Instállom, nem lehetne minket is az osztrákokkal egy füst alatt semlegesíteni? – kérdezhették volna joggal. Az esetleges demilitarizálás teremtette stratégiai űr is riasztóan hatott a világháború győztes tábornokaira. Hátha az ellenfél tölti be előbb...

A zónarendszer prolongálása ezért tűrhető kompromisszumnak tűnt, míg néhány fontos dolog (kommunista hatalomátvétel Kelet-Közép-Európában, az NSZK és az NDK megalakulása, a NATO létrejötte és az NSZK csatlakozása stb.), el nem dől a térségben. Magyarul míg be nem fejeződik Európa újrafelosztása. Ausztriának szerényen várakoznia kellett a Sztálin halála utáni első enyhülési hullámra. No meg arra, hogy a német tulajdonként lefoglalt üzemekről a szovjetek hajlandók legyenek végre lemondani. Gondolhatta eközben, hogy a két tömb az ő közbenjárásával ünnepli meg a tízesztendő elkeseredett huzavona végét, mégis őszinte pillanataiban be

kellett vallania: szép sorjában kiporciózták a szuverenitását. A nyugatiak gyorsabban, a szovjetek lassabban adagolták a szabadságot.

A Szövetségesek Tanácsa, a legfőbb hadúr mind ritkábban avatkozott be a magas államügyekbe, pedig megtehetette volna. Alkotmányerejű törvényekhez előzetes írásos beleegyezését kellett kikérni, de az alacsonyabb rangúakat is egy hónapig megvétőzhatta. Nyugati tagjainak növekvő passzivitását leginkább az magyarázta, hogy Ausztria szorgalmas, jó tanulónak bizonyult – mondjuk így – a kapitalizmus helyreállításában. Szemöldöküket ezért inkább csak akkor kellett összevonniuk, amikor a másik tanár, a Szovjetunió akarta fegyelmezni a növendéket. A kibontakozó hidegháborúban azután a tanerők egyre inkább egymással voltak elfoglalva, a ravasz diák pedig halászhatott a zavarosban. Arról, hogy bőséggel akadtak regulák, amelyektől Ausztriának érdemes volt később megszabadulnia, álljon itt egy rövid felsorolás a „megszállás-iskola” házirendjéből. 1950-ben az osztrák kormány az alábbi házirend-módosításokat kérte a volt szövetségesektől: legyenek szívesek, ne terheljék rá az országra saját megszállásának költségeit; adjanak vissza jó néhányat az elfoglalt házakból, lakásokból; szüntessék meg a katonai bíraskodást, ne tartóztassanak le osztrákokat, sőt hadd tartóztathassanak le osztrák rendőrök megszálló katonákat, ha azok vétenek az osztrák törvények ellen; Ausztria kaphassa vissza vízumkibocsátási jogát; ha már maradnak a zónák, hadd ellenőrizhessék azokat a helyi erők; a cenzúrának vessenek véget mind a hírszolgáltatásban, mind pedig a postaforgalomban (a tankönyvekről nem is szólva), ne kobozzanak el könyveket, ne tiltsanak be színházi előadásokat és ne szóljanak bele a rádióműsorokba; a szövetséges tisztek ne vadásszanak és halásszanak kényükre-kedvükre az országban, ne kelljen minden belföldi áruszállításhoz menetlevél, minden villanyoszlop fölállításához, minden mellékút karbantartásához előzetes engedély; a köztársaság elnöke kaphassa vissza kegyelmi jogát... és egyáltalán: ne legyenek az osztrák hatóságok kötelezve arra, hogy a megszállók minden kérdésére felvilágosítással szolgáljanak. A demokrácia ötödik évét írták ekkor. Még vagy három esztendeig kellett türelemmel lenni, hogy e kérelmek meghallgatásra találjanak. Nem kevésbé azért, mert 1949 és 1953 között – mint tudjuk – fagyos lett a hangulat a tanári szobában.

Ausztria egyszerűen senkinek sem volt sürgős, legkevésbé a szovjeteknek. Pedig 1949 tavaszán már mindenki azt hitte, tető került az Államszerződés épületére. Titóval szakított Moszkva, így nem kellett tartani attól, hogy jugoszláv területi követelések torpedózzák majd meg az egyezményt. 1947 végére a szovjetek belementek abba, hogy Ausztria pénzzel és áruszállításokkal váltsa meg a németként lefoglalt tőkét. Mellesleg az osztrák vezetők azt is elfogadták volna, hogy a Vörös Hadsereg kivonása után „szovjet gazda-

sági enklávén⁸ működjék felségterületükön, de a nyugatiak figyelmeztették őket: tulajdonának védelme ürügyén bármikor visszatérhet a gazda. Fegyverrel a kezében. Ekkor még az osztrákokon kívül senki sem emlegette, hogy Ausztriának egyszer majd hadserege is lehet. A semlegesség ügyében meg végképp csend honolt.

Közben Truman meghirdette a „fékentartást”, Marshall a segélyprogramját, nem teljesen függetlenül a görög polgárháborútól és a kelet-közép-európai kommunista szorítástól. A Marshall-tervben Ausztria is bátran részt vett, a szovjetek behunyták a szemüket. A keresztény- és szociáldemokraták (az SPÖ és az ÖVP) közös erővel kiebrudalták a kommunistákat a bécsi kormányból, sőt a politikai rendőrségből. Ezt is eltűrték. A berlini blokádhoz hasonlóan ugyan két napig Bécsben is próbálkoztak 1948-ban, de végül lemondtak róla. Az osztrák kormány egyre nyíltabban játszott össze a nyugati hatalmakkal, csak akkor rettent meg, amikor 1949-ben a NATO megalakulásával egy időben az Egyesült Államok álláspontja is megmerevedett: a *State Department* beárnyékolta a Pentagon, és az amerikai tábornokok egyre többször kezdtek a megszállás prolongálásáról beszélni. Holott az Államszerződés már kézzelfogható közelségben látszott lenni.

A német csomó kibogozhatatlan, talán az osztrák masni kibontása nagyobb sikerrel kecsegtet – fontolgatták a tárgyaló felek 1949 tavaszán. Az 1947-es megállapodásokat még egy kicsit fésülgették, majd elváltak abban a tudatban, hogy ősszel ünnepelnek. Semlegességről még mindig nincs beszéd. Megint közbejön azonban egy s más: a szovjet atombomba, a kommunista győzelem Kínában, majd az NSZK–NDK szakadás, no meg a trieszti válság. Ausztriát nem hívják a NATO-ba, de elvárják tőle, hogy legalább néhány napig védekezzessen, ha keletről megtámadnák. S jön a koreai háború is a szomorú tanulsággal: ahonnan kivonul a Nyugat, rögtön betődul a Kelet. Hirtelen gyanús lesz, miért is hajlandó Moszkva távozni. Ausztria kezd fölértékelődni a katonai stratégiák szemében. Egy amerikai tábornok így fogalmaz: eddig húsz percig repültünk Münchenből Milánóba; ha kivonulunk, több mint két óráig tart majd ugyanez az út, mert Svájcot is meg kell majd kerülnünk Franciaország felől. A szovjet hadvezetés tudta, ha a Pentagon álláspontja győz és az amerikaiak lecövekelnek, egyéb veszteni valója is van. Igaz, a Vörös Hadsereg is maradhat a Duna táján, de a hegyek, a már a világháború során is rettegett *Alpenfestung*, az ellensége lesz.

A szovjet fenyegetés igen-igen közelinek tűnt ekkor. Az osztrák kommu-

⁸ Ez mindenekelőtt az úgynevezett USIA (szovjet tulajdonba vett) ipari és kereskedelmi vállalatokat, köztük az alsó-ausztriai olajmezőket foglalta volna magában. E vállalatok tervutasításos rendszerben dolgoztak, elsősorban jóvátételi célokat szolgáltak, és az osztrák kommunisták befolyását erősítették. (Portisch–Riff, 1995)

nista párt – mintegy utolsó fellángolásként – puccsal kísérletezett 1950 őszén, szervezve, illetve meglovagolva a gazdasági stabilizáció elleni elégedetlenséget. Ha bármely megszálló fél beavatkozik ekkor... jobb nem is gondolni erre. A kormány hajthatatlan maradt, a szociáldemokrata szakszervezetek meg erősebbnek bizonyultak a kommunista aktivistáknál. Mondanom sem kell, Ausztria ilyenén demokráciaképessége nem növelte a szovjetek bizalmát iránta. A Szovjetunióknak tudnia kellett, ha szétszakítja az országot, nehéz lesz saját övezetét pacifikálni. A nyugati hatalmak nem voltak ennyire bizakodóak. Eldöntötték, addig nem távoznak, míg gazdaságilag föl nem táplálják az országot, és a saját zónáikban nem segítenek életre valami hadseregfeleséget (*B-Gendarmerie*). Komolyan készülődtek a kormány evakuálására és a harcképes férfi lakosság Olaszországba menekítésére.⁹ Nem nagyon keresték a megegyezést az ellenféllel, legfeljebb egy úgynevezett „rövid szerződéssel szondázták annak hajlékonyságát 1952 folyamán (a dokumentumot kissé provokatívan az *Anschluß* évfordulójára időzítették). Vonuljunk ki, garantáljuk az 1937-es határokat, adjunk oda minden német tulajdont az osztrákoknak, csak a németekkel való kacérkodást tiltsuk meg nekik – ajánlották álnaivan.

A szovjetek haragja nem maradt el: hivatkoztak Ausztria csendes újrafelfegyverzésére (nem minden alap nélkül), a nációkkal való békülékeny bánásmódra (szintén volt benne valami),¹⁰ Triesztre stb., és megmakacsolták magukat. Míg meg nem érkezett a trojka Sztálin halálát követően, s az osztrákok is össze nem szedtek némi bátorságot (meg engedélyt), hogy magánakciókba kezdjenek. Számátalan tárgyalási forduló és ilyen-olyan részszerződés aláírása után 1953 nyarán (Nehru közbenjárására) gyorsultak föl az események. Ausztria megpendítette, hogy a szovjet kivonulás után nem csatlakozna a NATO-hoz, hanem Svájjal együtt semleges zónát alkotna. Hoppá, kapták föl a fejüket Moszkvában, de hol vannak a garanciák? Ugyanezt kérdezték Washingtonban is. Ám mindkét fél érezte, „van anyag” az ötletben. A nagy ismeretlen: a semlegesség definíciója. Miként lehetne úgy meghatározni a fogalmat – faggatták a diplomatai jogi tanácsadóikat –, hogy mindenki jól járjon, de igazán mi keressünk az üzletben? Vagy legalább ne veszítsünk sokat. A fejtörés újabb két évet vett igénybe.

⁹ Az elmúlt hónapok botránja: illegális fegyverraktárakat fedeztek fel az ország több pontján. Ezeket még a nyugati szövetségesek létesítették, amikor kivonultak, hátha még szüksége lesz rájuk az osztrákoknak.

¹⁰ Szó mi szó, hosszas tanakodás után a nyugati hatalmak, de a Szovjetunió sem emelt kifogást az ellen, hogy a VdU (a Független Szövetsége) induljon az 1949-es választásokon és nagynémet propagandával bővílje el a szavazati jogukat visszakapott náci érzelmű osztrákokat. A szociáldemokraták finoman támogatták is az új pártot abban a reményben, hogy az szavazatokat rabol majd el a kereszténydemokratáktól. (Portisch-Riff, 1995)

Ausztria tömbönkívüliségét a Szovjetunió a kivonulás szükséges feltételének tartotta, egyszersmind azt is leszögezte, hogy a végső kiűrésre csak a német békeszerződés megkötése után kerüljön sor. A Nyugat kezdetben mindkét javaslatot elvetette (Ausztriának igazán csak a második fájt), majd hosszú töprengés után elfogadta az elsőt, ha a másodikról lemondanak a szovjetek. Az amerikaiak egyébiránt nehezen békéltek meg a semlegességgel ideájával, s lebeszéltek az osztrákokat arról, hogy játsszanak e gyűlékony szóval. Ne ígérjetez többet, mint hogy nem léptek katonai szövetségre senkivel és nem kívántok idegen katonát látni felségterületeken, mert nincs kedvünk később folyton azon vitatkozni a szovjetekkel, hogy éppen mivel sértettük meg mi vagy ti a saját semlegességeket. Ragaszkodjatok ahhoz, hogy az Államszerződés ne járjon az ország demilitarizálásával. Ha végképp nem lehet mást tenni, mint kimondani a semlegességet, ezt tegyéték ti, mint már az Államszerződéssel szuverén emelt állam. Garanciát nem adunk hozzá, csak határaitokat szavatoljuk, azok legalább definiálhatóak.

A szovjetek még követeltek ezt-azt (például hogy Ausztria ne lépjen be az ENSZ-be és semmilyen nyugati koalícióhoz ne csatlakozzon), zsarogtattak egy csöppet a német tulajdon megváltási összegének kiszámolása-kor, de látszott, az a legfontosabb a számukra, hogy a német rendezést az osztrákhöz kössék (vagy fordítva), hátha így engedményeket csikarhatnak ki a nyugati hatalmaktól. Újabb holtpon. Az ideiglenesen Ausztriában állomásozó csapatok maradtak. Az amerikaiak a NATO-t bővítették Nyugat-Németországgal, a szovjetek meg a Varsói Szerződés gondolatát ízlelgették. Hruscsov megbuktatta Malenkovot és egyszer csak Ausztria tudtára adta: fedjük a tegnapot, máttól hajlandóak vagyunk a német kérdés megoldásától függetlenül is társalogni az Államszerződésről. Ekkor került sor a híres-nevezetes Moszkvai Utazásra (értsd: 1955 tavaszán a bécsi politikusokat odarendelték), mely az új osztrák állam alapítási mítoszának kulcsmotívuma lesz.

Hazahoztuk a szabadságot Moszkvából. Tíz-, tizenhét, harminchét esztendő álma vált valóra (attól függően, honnan kezdjük a számolást). Ha kellett, acélkeményen, ha kellett, nádszálként hajolva „kitárgyaltuk” az oroszokat az Alpok vidékéről. Amit a Nyugat képtelen volt elérni, mi kiharcoltuk (kifizettük) – veregették a saját vállukat az osztrák államférfiak, például Julius Raab, Leopold Figl, Adolf Schärf, s köztük a külügyi államtitkár, Bruno Kreisky. Maguk között meg így tréfálkoztak: végre megszabadultunk a felszabadítóktól. Az amerikaiaknak inkább feltűnt, milyen sietősen tettek a szovjetek engedményeket a kétoldalú megbeszéléseken. Még az általuk mindig is stratégiai jelentőségűnek tekintett osztrák olajmezők és a Dunai Hajózási Vállalat visszavásárlását is felkínálták, ha Ausztria kimondja a sváj-

ci mintájú semlegességet.¹¹ A semlegesség nem jelentett ideológiai értelemben neutralizmust, vagyis a szovjetek nem bolygatták Ausztria nyugati orientációját, sőt már az ország ENSZ-be való felvétele elé sem görgettek akadályokat. Végül, az Államszerződés bécsi aláírása előtti utolsó pillanatokban arra is rábólintottak, hogy annak szövegéből kihagyják a nácizmusért viselt osztrák társfelelősség úgymond megalázó kitételét, sőt az új osztrák hadsereg létszámát sem korlátozták.¹²

Hova ez a nagy sietség? – kezdtek gyanakodni a nyugatiak, pedig Moszkvában sem hagyták magukra osztrák barátaikat (a semlegességi klauzulát a kétoldalú tárgyalások közben ők is jóváhagyták), titkos záradékoktól tehát nem kellett tartaniuk. Csak akkor nyugodtak meg, amikor kitűnt, a Szovjetunió hátsó gondolatai (Hruscsov nyitó gesztusa a békés egymás mellett élésben, az NSZK megkísértése még az újrafelfegyverzés előtt, gyors pénzszerzés, stb.) nem túl veszélyesek. A nyugati németek már a NATO-ban, Trieszt az olaszok kezén, a berlini felkelés óta málladozik a keleti blokk – lehet egy kicsit hátradőlni. Végül is egy pufferállam Svájc és most már Jugoszlávia mellett minket is véd – gondolták. A Szovjetunió is megnyugszik talán, hogy a Varsói Szerződéssel végre legitimálhatja közép-európai jelenlétét.

És a szovjetek – először a történet során – valóban bizalmat mutattak. Elfogadták, hogy az Államszerződésből kimaradjon a semlegesség kinyilatkoztatása, pár hónap alatt kivonták csapataikat az országból és módot adtak az osztrák kormánynak arra, hogy csak a függetlenségi eufória csillapul-tán, úgymond szabadsága teljes birtokában tegyen hitet a semlegesség mellett. 1955 májusa és októbere között csiszolódott az a néhány mondat, mely végül bekerült az alkotmányba,¹³ és ami talán még fontosabb, ekkor születek a kormány ezekhez fűzött értelmező megjegyzései. A semlegesség jelzőit kellett meghatározni, nagy gonddal méghozzá, mert a nagyhatalmakkal „mindössze” azt rögzítették: Ausztria nem lép a jövőben katonai szövetségre senkivel; nem enged idegen támaszpontokat létesíteni saját területén; és minden erejével megvédi semlegességét. Az alkotmányértelmezés az „örök”

¹¹ Bár Ausztria a háború után sietve nacionalizálta a német vagy németesített vállalatokat, nehogy azok jogilag is a szovjetek kezébe kerüljenek (ezzel feltalálta a szovjetellenes államosítás fogalmát), tulajdonos létre arra a sorsra jutott, hogy legjobb esetben is csak megválthat-ta saját tulajdonát.

¹² Mindenki boldog volt, Adenauer kivételével, aki hevesen tiltakozott az ausztriai német tulajdon államosítása, illetve megváltása ellen. Egyébiránt a nácizmusért viselt társfelelősség elutasítása sem javított a németek osztrákképén.

¹³ Íme az alkotmányszöveg: „Függetlenségének kifelé történő tartós megőrzése és területi sérthetatlensége céljából Ausztria szabad akaratából kinyilvánítja örök semlegességét. Ausztria minden rendelkezésére álló eszközzel fenntartja és megvédi azt. E cél érdekében Ausztria sem-mikor a jövőben nem csatlakozik semmilyen katonai szövetséghez és nem engedi, hogy ide-gen államok katonai támaszpontot létesítsenek a területén.” (*Bundesgesetzblatt*, 1955:211)

(*immerwährend*), tehát nem egyszerűen „tartós” jelző mellett megerősíti, hogy ez a semlegesség *a*) önkéntes, nem oktrojált, vagyis Ausztriát nem neutralizálták; *b*) fegyveres, illetve felfegyverzett (*bewaffnet*), még ha csak önvédelem céljából is, vagyis az országot nem demilitarizálták; *c*) nem ideológiai, hanem kifejezetten katonai értelmű, vagyis gazdasági, politikai és kulturális szempontból nincs kívülállás (egyforma távolság tartása a tömböktől), és az egyént az állam semlegességi döntése nem korlátozza emberi és állampolgári jogainak gyakorlásában; *d*) a semlegesség békeidőben is aktív, konstruktív, háborúelkerülő magatartást feltételez, vagyis – profánul – jól viselkedünk majd, de tessék minket békén hagyni.

Innentől pörög a jogdogmatikai vita és folyik a külpolitikai lavírozás (kis rosszindulattal: hintapolitika) osztrák részről. Megnyugtató gesztusok és mindentudó magyarázkodás, időnként vigyázállásban: kéretik megengedni, hogy mi döntsük el, mi fér bele a semlegesség fogalmába és mi nem. Közben egyszerre kristályosul ki a hivatalosan-apologetikus osztrák álláspont és lazul fel a tényleges gyakorlat a szovjetek hátrányára. Ha az Államszerződést követő négy évtized legfontosabb „semlegességügyi” eseményeit vesszük sorra, ilyen a mérleg: Ausztriát felveszik az ENSZ-be, az EFTA-ba, az Európa Tanácsba, az ország megegyezik az EGK-val, majd nagy sokára, amikor azt már EU-nak hívják, bele is lép; ezzel szemben a Szovjetunió csak a Dunai Egyezményhez való osztrák csatlakozással büszkélkedhet az ötvenes évek végén, ha a formális intézményeket nézzük, továbbá két időtálló „elutasítás-sal”, vagyis 1995-ig Ausztria nem csatlakozik az EGK-hoz illetve az EU-hoz, a NATO-tól pedig még mindig távol tartják/tartja magát, legfeljebb a béke-partnerséggel kacérkodik.¹⁴ Igaz, a keleti felszabadító jókora hasznót húzott az osztrák semlegességből (a diplomáciai közvetítésektől kezdve a nemzetközi kémkedés eltűrésén és a technológiai transzfertilizáció megkerülésén át egészen az 1956-os és 1968-as intervenció nyugodt lebonyolításáig), de például az el nem kötelezettek seregébe nem tudta besorozni az alpesieket. Ott Ausztria legfeljebb vendégeskedett, az antiimperializmushoz nem fűlött a foga, no meg azt sem szerette volna, ha azonosítják a harmadik világgal.

Mindenkire barátságosan mosolygott, miközben tudta, nemcsak a szovjetek, hanem a Nyugat is árgus szemekkel figyeli, ezért ha nem akar „belehálni a semlegességbe”,¹⁵ lázasan keresnie kell a kiskapukat és a mindkét fellet kielégítő önigazolásokat. A Szovjetunió a lelke mélyén a NATO ausztriai

¹⁴ A dél-tiroli kérdés, Ausztria mindmáig legbonyolultabb szomszédsági perpatvara nehezen osztályozható e szempont szerint, hiszen az osztrák szuverenitást (pontosabban a határon túl élő osztrákok szuverenitását) egy NATO-tagállam, Olaszország korlátozta. A hatvanas években még Ausztria közös piaci közeledését is blokkolta a déli szomszéd.

¹⁵ A kifejezés Bruno Pittermann szociáldemokrata alkancellártól származik az ötvenes évekből. Ő az „éhenhalás” szót használta.

terjeszkedésétől tartott, miközben egyfolytában „hideg *Anschluss*”-szal vándorolt az osztrák kormányokat; az amerikaiak pedig gyanakodtak, nem játssza-e stréberként túlságosan is jól el az ország az „aktív semleges” szerepét, már-már a békeharc határait súrolva. De ne rohanjunk előre...

A SZUVERENITÁS INGATAG

„Államforma: demokrácia. Ausztriának a nép által megbízott kormánya és a kormány által megkínzott népe van. Ezenfelül Ausztria örök semlegességgel is bír. Az »örök« osztráknak azt jelenti: mindaddig, amíg ezt megengedik nekünk.”

Peter Orthofer

Mi volt az ára Ausztria újdonsült állami szuverenitásának a semlegesség vállalásán túl? Persze az örök semlegesség kimondatása sem válik dicsőségére egy szuverén államnak, még ha – higgyük el egy pillanatra – annyira kívánta is. Melyek a kézzelfogható, s biztosan nem szíve szerinti kötelezettségek? Az *Anschluss* tilalma aligha zavarta az „államszerződőt”, sőt annak a – ma már fölöttébb abszurdnak ható – kizárása sem, hogy Ausztria Németországgal (melyikkel?) olyan megállapodásokra lépjen, melyek egy későbbi egyesülést segítenének elő (elvileg minden közös piaci megállapodás ilyen volt).¹⁶ Az előírt náciellenitást 1955-re már úgy-ahogy elvégezték/elmismásolták, azt senki sem várta már, hogy ismét belelendülnek a tisztogatásba, és az újfasiszmusmal kapcsolatos tilalmi rendelkezéseket is rég meghozták már; a Habsburg-detronizáció fenntartása pedig, melyet szintén megkívántak a nagyhatalmak, a Második Köztársaság legfőbb alkotmányos önérdeke volt mindig is. Hogy német állampolgárok nem lehettek ezentúl tagjai a még meg sem alakult osztrák hadseregnek? Annál jobb. Hogy pontosan meghatározták, mely sarzsi fölött nem vehettek föl volt náciakat a seregbe? (Nekem leginkább a fasiszta propagandafilmek forgatókönyvíróinak kitiltása tetszett.) Hogy az ország nem vásárolhatott német és japán (polgári!) repülőgépeket? Hogy ápolnia kellett a szövetségesek emlékműveit és temetőit? Ugyan, kérem!

A német vagyon megváltása (bár a nyugatiak ettől nagyvonalúan eltekintettek) már kínosabb ügy volt, még ha a nemzet lelkét kevésbé érintette is, mint a zsebét. Igaz, minden szabad ország eladósodhat, nem biztos, hogy

¹⁶ Érdekes – és jogilag aligha követhető – fordulata lett volna a történelemnek, ha az NDK 1989 után is fönnmarad, és mondjuk Ausztriával szeretne összeforjni. Az osztrákok hagyományosan szoros üzleti kapcsolatokat tartottak fenn a keletnémetekkel, az NDK-t megalakulása-kor siettek elismerni, megszűnésekor viszont gyászolták egy kicsit. (Münz, 1995)

e tény lényegesen csorbítja szuverenitását. Mégis, nem a legkellemesebb kiállítás, hogy a hitelező tankon érkezhetsz behajtani a követelését. Tudniillik a büszkén hirdetett „fegyveres semlegesség” inkább a sötét utcán félelmében fütyörésző kisfiú esetére emlékeztetett. Ausztriának az Államszerződésben ugyanis megtiltották, hogy nukleáris fegyvereket, nehézfegyvereket (például 30 km-nél távolabbra hordó lövegeket) és bombázó repülőgépeket gyártson, illetve állítson hadba. Az, hogy nem tarthatott tengeralattjárókat – vélem – nem sértette az önérzetét, ám rakétái (még elhárítórakétái) sem lehettek – érdekes módon ehhez az angolok ragaszkodtak szomorú háborús emlékeik alapján. Még a tiltott fegyverek tervrajzait is kidobatták az osztrákokkal, sőt a volt szövetségesek fenntartották maguk számára a jogot, hogy bármely, a nagyvilágban a jövőben kifejlesztendő fegyver csatasorba állítását is megakadályozzák a Fertő és a Bodentó között.

„Labancból sosem lesz kuruc.” A nagyhatalmak ugyan nem ismerték a magyar aranyigazságot, de – biztos, ami biztos – nem tévesztették szem elől az osztrák generálisokat. A megalakítandó hadsereg létszámát végül is hivatalosan nem maximálták, de láss csodát: az valahogy mind a mai napig nem akarja meghaladni az 50-60 ezer főt (53 000 + 5000 volt az eredeti előírás a szárazföldi és légierő létszámára). Föld-levegő rakéták hiányában évtizedeken át tárva-nyitva volt az osztrák égbolt (repülgettek is át rajta az Államszerződés aláírói, például egy szovjet katonai szállítógép 1968-ban), töprengett is az osztrák hadvezetés hosszan, nem lenne-e jobb, ha néhány nagyobb települést védelem hiányában „nyílt várossá” nyilvánítanának. A volt szövetségesek közben egymást is figyelték, melyik milyen fegyvereket kínál eladásra Ausztriának. Az meg jobban tette, ha magának gyártott, valamint semleges barátaitól, Svájtól és Svédországtól szerzett be hadfelszerelést, ha fejleszteni kívánt. És kívánnia kellett, hisz’ a *Bundesheer* mindössze néhány, a megszállók (elsősorban a nyugatiak) által levetett világháborús holmival kezdte pályafutását.¹⁷

Szó mi szó, 1955-ben tényleg sürgősen eltávoztak a külföldi katonák (a négy elefánt kiszállt a csónakból – mondták a helyiek), Ausztria határait azóta a nagyhatalmak papíron is garantálják, s talán az sem mellékes egy szuverén köztársaságban, hogy a kormány kizárólag a parlamentnek tartozik felelősséggel, nem pedig a Szövetségesek Tanácsának. Mégiscsak más érzés, ha megszálló katonák helyett kormányküldöttségek vadászgatnak az alpesi erdőkben, és az állam elnöke is visszakapja kegyelmi jogát... Ausztriának mégsem volt könnyű dolga. Hiszen ha nem is bántóan, de tagadhatatlanul diktált, adagolt, némiképp ajándékozott volt (és részint maradt is)

¹⁷ Lásd Ermacora (1975), Portisch-Riff (1995), Reiter (1992), Rotter (1985).

ez a szuverenitás, belülről kitölthető, erősíthető burok, bár az ajándékozók szemmel láthatóan a kitöltés módját is jócskán korlátozták. Az hagyján, hogy e burkot katonai támadóerő nem szilárdíthatta: szó sem lehetett mondjuk Dél-Tirol diadalmas visszafoglalásáról, ne adj' isten! egy soproni hadjáratról. Az Államszerződés ehelyett még azt is előírta, mely nemzetiségekkel (szlovének és horvátok, a magyarokra persze megint senki sem gondolt) kell Ausztriának saját határain belül békésen együtt élnie.

Ami nem megy fegyverrel, majd szép szóval megszerzik diplomataid és kereskedőid, ha kellő az önbizalmaid. Ha ketten tartanak sakkbán, játszd ki őket egymás ellen. Amikor be kell adnod a derekad, tartsd büszkén a fejed, tegyél úgy, mintha régi vágyad teljesülne, és készülj az új cselvetésre. A szükségből mihamarabb faragj erényt. Hátszágod ne feledd, vigyázz, viszály ott ne üthesse fel a fejét. Az osztrák politikai elit Nagy Nemzedékének memoárjait¹⁸ lapozgatva kitűnik, képviselői illetően – kissé ósdi – receptekkel a kezükben léptek ki az Államszerződés boszorkánykonyhájából. S nem sokat bíztak a véletlenre. Pedig tehették volna, a szerencse is nekik dolgozott.

Hátszág? Inkább hátnemzet. A nemzeti szocialisták (németek és osztrákok egyaránt) annak idején úgy érveltek, hogy a németiség nemzeti szuverenitását sértette az *ein Volk in zwei Staaten* (egy nép két államban) elve. Az *Anschluß*-szal szerintük mindörökké megszűnt e sérelem, igaz, Ausztria állami szuverenitása így odalett, de ki fog ezért könnyeket hullatni? Nos, 1945 és 1955 között sűrűn hullottak a könnyek, míg az Államszerződés jórészt vissza nem szolgáltatta az elbitorolt-elbirtokolt jószágot, történelmi esélyt adva Ausztriának arra, hogy újfent megkísérelje, ami nem sikerült az Első Köztársaságnak. Az államiból nemzeti szuverenitást varázsolni, alapos késedelemmel a huszadik század közepén nemzetállamot teremteni, sőt a *Staatsnation* *Kulturnation*hoz illő jellemvonásokkal is fölruházni, ezáltal tovább szilárdítani és bensővé tenni az állami szuverenitást. 1955 után minden esztendő neki dolgozott, és több mint harminc ilyen év volt, melyben Ausztria egyben maradt, Németország viszont kettőben, melyből az egyik, az NDK hasonló bűvészmutatvánnyal próbálkozott, összehasonlíthatatlanul silányabb feltételek között és jóval ügyetlenebbül. A másik pedig tele volt lelkiismeret-furdalással a hitleráj miatt, és/vagy öntelten nem bízott az osztrák kultúrnemzet sikerében.

Az Államszerződéssel Ausztria állami szuverenitásból még mindig többet kapott, mint nemzeti legitimációból. Erről saját (ha lehet, tiszta) forrásból kellett gondoskodnia. Mi az osztrák, ha nem német? – a XIX. száza-

di német egyesítés óta megkerülhetetlen kérdésre 1918-ig még lehetett azt felelni: Habsburg-alattvaló, 1918 és 1945 között pedig azt, hogy alpesi, egyszersmind „jobb” német. 1955-re alig maradt más, mint a méltóságromboló válasz: osztrák az a német, akit a nagyhatalmak éppen nem tekintenek németnek (jóindulatúbb, de őszintétlen megfogalmazásban: nácinak). Ezzel a silány indítással lehetett volna a sebeket nyalogatva a kisállam-áldozat szerepébe bújva az idők végezetéig bánkódni, ám mód nyílt az előre menekülésre is. Egy keveset töprengve és még többet munkálkodva néhány esztendő elteltével már el lehetett képzelni a végre saját maguk, nem pedig örökké mások által definiált osztrákok (osztrákság) lakta szuverén Ausztriát. A valóságban kissé ingatag osztrák szuverenitást a nemzeti identitás új tartógerendáival támasztották alá, s egy idő után elhitték, hogy teljes, hogy örökre az övék az az önállóság, amit egykor kaptak, sőt járt nekik, mi több, voltaképp kiharcoltak. Talán ez volt az igazi Osztrák Csoda...

IDENTITÁS AZ ARANYKORBAN

„Ha manapság az osztrákoktól mondjuk Angliában megkérdezik: *Are you German?*, a legtöbben így felelnek: *No, we are Austrians*. Ötven-hatvan évvel ezelőtt jóval bonyolultabb lett volna a válasz, valahogy így: *igen, de Ausztriából*. Vagy: *német-osztrákok vagyunk*.”

Gerald Stourzh

A nemzeti identitás árnyékos oldalával egyelőre ne foglalkozzunk, azzal az osztrákok is igyekeztek mind kevesebbet törődni, bízva – s Freudot a sírjában forgatva – az elfojtás felszabadító hatásaiban. Vegyük inkább sorra a formálódó nemzeti büszkeség (önccsalás) osztrák újdonságait az ötvenes, a hatvanas és a hetvenes években. Noha az alapötletek némelyike már a háború utáni (sőt előtti) politikai diskurzusban is fellelhető, ezek kibontása és hivatalos szintézise a Kreisky-éra műve. Távirati stílusban, fontossági sorrend nélkül:

1. *Ausztria Hitler első áldozata*. A szövetségesek már említett, 1943-as – felmentő – moszkvai nyilatkozata a költségvetés jóvátételi kiadásain túl az ország lelkiismeretén is rengeteget könnyített. Szellemében elfelejthetőek és elfelejtendőek voltak a Hitler 1938-as bevonulásakor a bécsi *Heldenplatzon* örvendő tömegek, az *Anschluß*-t 99,73 százalékban megerősítő népszavazási eredmény (még ha ismerjük is az ilyen eredményeket), a temérdek koncentrációs tábor az Alpok alján, az osztrák tolongás az SS-ben, Kaltenbrunner, Eichmann és társaik osztrák eredete, az egész ausztrófasiszta előtörténet, no meg az osztrák szociáldemokraták meghitt deutschnacionalizmu-

¹⁸ Lásd Gruber (1976), Kreisky (1986, 1988), Raab (1955), Schärf (1955).

sa.¹⁹ Aki nem óhajtott emlékezni, így kérdezett: pillantsunk a szótárba, mióta jelent az *Anschluss* kizárólag csatlakozást (netán önkéntes felajánlkozást), és nem csatolást, területi annexiót?²⁰ Hát a sok-sok osztrák antifasiszta ellenálló, őket tán feledjük? Ha egyszer megszálltak bennünket a németek, hogyan lehetnének mi a felelősek a háborús bűnökért?²¹

Íme a nemzeti összetartás (-borulás) első építőkövei a háború után. Amiért keservesen hibáztathatjuk magunkat – így a szociál- és kereszténydemokraták túlélő vezetői – az mindössze az, hogy a harmincas években széktáborokba szerveződünk, egymást pusztítottuk ahelyett, hogy a megvadult fasizmussal törődtünk volna. A haláltábor azonban nem ismerte a széktáborokat, Dachau barakkjaiban örökre megtanultuk közösen tisztelni a szociális békét. A régi és új fasisztákat pedig folyamatosan üldözzük: miénk Európa talán legelszántabb *Wiederbetätigung* (a náci bűnök újra elkövetését tiltó) törvénye,²² no és maga Simon Wiesenthal, a kérlelhetetlen náciavadász. A szovjet zsidók Bécsen át vándorolnak ki. Zászlónk, címerünk, himnuszunk hótiszta.²³

Hogy az igazságszolgáltatás megelégedett pár tucat háborús bűnös kivégzésével, s már az 1949-es választásokon megindult a versengés a pártok

¹⁹ Karl Renner 1918-ban az Első Köztársaság első – ideiglenes – kancellárjaként kikiáltotta Német-Ausztriát, még a himnuszát is megírta; a húszas és harmincas években mint mérsékelt szociáldemokrata a kereszténydemokratákkal való együttműködést kereste; 1938-ban kifejezésével „örömteli igen”-nel szavazott az *Anschluss*ra; 1944-ben levelet írt Sztálinhoz, melyben a szocializmus jövőjéről érkezett Ausztriában legyben közölte vele, hogy személyesen ismerte harcostársait, Lenint és Trockijt(!); végül ő lett a német múltból menekülő Második Köztársaság első elnöke. A „két köztársaság építőmestere” joggal számít az osztrák kontinuitás jelképének a huszadik században.

²⁰ Az 1989-es német újraegyesítés hivatalos terminusa nem véletlenül a kölcsönös akarattal jobban tükröző *Zusammenschluß* kifejezés lett, melyet 1938-ban még az *Anschluss*-szal felváltva használtak.

²¹ Az alapvetően kommunista és katolikus aktivisták által szervezett – a magyarhoz mérhető hatókörű – ellenállás jó szolgálatokat tett, amikor az áldozatszerepet kellett igazolni a háború után. E mítoszt Waldheim töri majd meg az egész világ szeme láttára, amikor sok százezer honfitársára utalva kijelenti, hogy velük együtt ő (csak) a kötelességét teljesítette. Lásd Walter Manoschek cikkét a Sieder–Steinert–Tálos (1995) kötetben, illetve Gerhard Botz, Hans Safrian és Walter Manoschek írását a Botz–Sprengnagel (1994) kötetben és Anton Pelinka tanulmányát a Mantl (1992) kötetben.

²² Furcsa példája volt a jog értelmezésének, amikor a nyolcvanas évek végén a parlamentben Waldheim ellen horogkeresztes zászlóval tüntető zöld képviselőt figyelmeztették: a náci jelképek használatát tiltja a törvény.

²³ A piros-fehér-piros babenbergi színek kombináció a szociáldemokraták ellenkezése dacára már 1919-ben legyőzte a fekete-vörös-arany német trikolórt, mely a Németországhoz történő közeledés mellett az 1848-as hagyományokat és a Habsburg-kortól való elszakadást is jelképezni kívánta a háború után. A mostani címer is az Első Köztársaság műve: egyfejű sas, fején *Mauerkrone*-val, tart rajta sarlót és kalapácsot a karmaiban, a három rend, a polgárság, a munkásság és a parasztság egységét kifejezendő (vigyázat, nem kommunista szimbólum!). 1945 után mindössze egy széttört lánc került a címerbe, Renner javaslatára, hogy jelezzék Ausztria felszabadulását a fasizmus alól. A sas ugyan nem kétféjű, de diszkrétan a német színeket vise-

között az eladdig állampolgári jogaitól megfosztott, volt náci szavazókért? Hogy a csekély számú Holocaust-túlélőt elfelejtettük kárpótolni (német ügy – mondtuk, és gondosan kifejejtettük őket az Államszerződésből)? Hogy a *KZler* (táborlakó) szó a háború után még jó ideig megvetést fejezett ki? Hogy az új osztrák hadsereg egymás után hívta soraiba a *Wehrmacht* tisztjeit? Hogy 1949-től ismét működhetett nagynémet párt (a mai Haider-féle FPÖ jogelődje) az országban, időnként erőteljes náciszimpátiát mutatva? Hogy szabadon szervezkedik a rossz emlékű *Turnerbund* és a különféle szélsőjobb *Burschenschaftok*?²⁴ Hogy Waldheimről a nyolcvanas évek közepén – akkor is külső nyomásra – kellett kiderülnie, hol is járt a háború alatt? Tudat alá velük!

2. *Ausztria német nyelvű, de nem német (nem porosz) ország*, mely épp akkora elismerést érdemel a nemzetek közösségében, mint a két Németország vagy Svájc. Nem a német tartományok egyike, hanem maga is egymással szövetséges (sőt megbonthatatlanul szövetséges) *Landok* köztársasága. Kiseb, de nem alacsonyabb. Ráadásul jogfolytonosan ilyen: már ezer éve is *Ostarrich*-nek hívták, történelmi elődje a Habsburg és nem csak úgy általában a Német-római Birodalom, Ferenc József és nem Vilmos császár, az Első Köztársaság és nem Weimar. Felejtsük el a német egyesítés és az 1866-os königgrázi vereség óta halmozódó – s ami még rosszabb, alighanem jogos – kisebbségi érzéseket osztrák részről, az 1918-as ugyancsak osztrák eredetű alkotmánymódosítási terveket Német-Ausztria (*Deutsch-Österreich*) létrehozásáról,²⁵ avagy bizonyos osztrák tartományok (elsősorban Salzburg és Tirol) nem csillapodó vágyát a két háború között, de még az *Anschluss* előtt, hogy csatlakozhassanak a Nagy Testvérhez. Sőt találjuk ki az önálló osztrák kultúrát (esetleg nyelvet), ezért a világot behálózó (német) *Goethe Institutok* mellé telepítsünk Osztrák Kulturális Intézeteket, és szinkronizáljuk a német filmeket (legalább a tv-reklámokat). Ausztria nem

li mind a mai napig. A himnusz története még kacskaringósabb. A Haydn szerezte „*Gott erhalte*”-t rövid megszakítás után az Első Köztársaságban is éneklik, németbarát szöveggel, ez később átmegy az azonos dallamú „*Deutschland, Deutschland über alles*”-be. A háború után a kereszténydemokraták úgy próbálják megmenteni a melódiát, hogy fölpuhítják annak katonas-indulós szerkezetét, de 1947-ben leszavazzák őket. (Miután kiderül, a németek sem kívánják visszaszolgáltatni az „annektált” muzsikát.) Győz egy állítólagos Mozart-dallam és egy pályázatra megírt szöveg Ausztria természeti szépségeiről. Lásd Breuss–Liebhart–Pribersky (1995), Menasse (1992).

²⁴ Lásd Scharsach (1995).

²⁵ Az egyesülési tárgyalások olyannyira előrehaladtak, hogy Bécsset már majdnem kijelölték Németország második fővárosának. Am a győztes nyugati hatalmak közbeléptek: az ország a *Republik Österreich* nevet kapta, holott olyan nevek forogtak közsájon, mint Délkelet-Németország, Magas-Németország, Duna-Germánia stb. (Renner kedvence a *Republik der Deutschen Alpenlande* volt). Ausztria vizsgáztatásul megtarthatta a németet mint államnyelvet és címerében a német trikolórt. Lásd Stourzh (1990).

Európa Kínája, ahogy (a német) Marx nevezte lenézően annak idején, nem is a Balkán kezdete, ahogy a liberális germánok mindig is csúfolták feudális vonzalmai, bigott vallásossága és zsigeri etatizmusa (vö. *Obrigkeitsstaat*) okán. Beethoven osztrák volt, Hitler pedig német – rossz nyelvek szerint e cserére épült az osztrák kultúrnemzetideál az ötvenes évektől fogva.

3. *Az osztrák csoda garanciája a „társadalmi partnerség” (Sozialpartnerschaft)* különbejáratú modellje. Ez is egyfajta szociális piacgazdaság, mint a német, de karitatívabb, kevésbé piaci, békésebben egyezkedő és barátságosabb a természettel. Kétpárti (pontosabban két és fél párti) demokráciában virágzik a jóléti állam, a keresztényszociális tanítás és a „vörös Bécs” hagyományainak gondosan ápolt hibridjeként. Feketék és vörösek, keresztény- és szociáldemokraták kormányozzák koalícióban az országot, együtt az általuk irányított (őket irányító) korporációkkal, s az osztályharcot a paritásos bizottságok tárgyalóasztalaihoz szelidítik. A sztrájkokban elvesztegetett munkaidőt percekben mérik (évente), a jóléti szolgáltatások mind nagyvonalúbbak: a koncentrációs táborokban megálmodott szociális béke valóra vált, székértáborok ugyan léteznek, de együttműködnek. Amikor (1970 és 1986 között) a kereszténydemokraták kiszorulnak a kormányból, a szocialisták ott folytatják, ahol közösen abbahagyták. Vöröseknek hívják őket, bár alig rózsaszínűek már. A kommunistákkal nem hajlandóak egy táblól cseresznyézni, sőt korábbi ausztromarxizmusukból is inkább csak az „ausztro”-hoz ragaszkodnak. A feketék is levetik lassan klerikalizmusukat és agrárius vonzalmaik is gyengülnek. Mindkét tábor a szociálliberális közép felé tendál. A két háború közti folyamatos káosz helyébe a politikai stabilitás lépett – az elit tanult a történelemből.

S a felejténivaló a sok jóban? A *Proporzsystem*nek és *Parteibuchwirtschaft*nek csúfolt paritásosdi, a két párt (Haider kifejezésével az SPÖVP Egységpárt) által kéz kezét mos alapon felosztott és használt állam, a korrupció, a pazarlás és a tehetetlenség, a parlamentarizmus korporatizmusba, ráadásul törvény által nem szabályozott korporatizmusba hanyatlása, a hivatásrendi gondolat továbbélése, az állami beavatkozás túltengése a piacgazdaságban, protekcionizmus, nepotizmus, tekintélyelvűség, a civil társadalom gyengesége. *Kammerstaat* és *Beamterstaat* (kamara- és hivatalnokállam). Köztársaság republikánusok (virtigli liberálisok) nélkül. A nyugat-keleti lejtő az ország politikai kultúrájában. A konzervatív „alpesi” és a szocialistább-liberálisabb „dunai” osztrák hagyományos szembenállása. Hetedíziglen.

4. *Ausztria folyamatosan gazdagodó ország*, mely nem csupán keleti szomszédait (ideértve Kelet-Németországot is) hagyja mindinkább maga mögött, hanem behozza, sok tekintetben megelőzi a legfejlettebb államokat Európában (ideértve Nyugat-Németországot is), sőt az egész világon.

Dacára az 1918 utáni félelmeknek, kicsiként is életképesek vagyunk, de még mennyire! Az Osztrák Csoda elévülhetetlen érdeme, hogy a gyors gazdasági növekedést a szociális egyenlőség fokozásával tudtuk párosítani, az államot a piaccal, a munkaadót a munkavállalóval. A honi kis- és középvüze-mek az óriásvállalatokkal (külföldiekkel is), az alpesi mezőgazdaság a városi iparral és a turizmussal együtt fejlődött, miközben a területi arányok is javultak, és a természeti környezetet is példásan óvtuk. Mindeközben Ausztria nem fordult befelé, követte, nemegyszer megelőzte a nemzetközi trendeket, például ami a kisvállalkozások, a szolgáltatószektor vagy a környezetvédelmi iparágak fejlesztését, illetve az emberitőke-beruházásokat illeti. Felejtendő: az első lökés, a Marshall-terv; az európai (német) hátor-szág, a beáramló német tőke, a ki nem mondott valutaunió az NSZK-val; az informális „KGST-tagság”; a pazarló állami nagyipar és a szubvenciókkal fölpumpált agrárszektor; az agyonszabályozott belföldi piac; Burgenland elmaradottsága stb.

5. *Ausztria kis-közép-európai-közvetítő ország* (híd, fordítókorong), mely méreteit jócskán felülmúló jelentőséggel vesz részt a nemzetközi életben. Közép-Európa itt ismét a Németországtól való megkülönböztetés kódszava a legkeletibb Nyugat jelölésére, mielőtt valaki még a legnyugatibb Keletre gondolna. A Monarchia-émlék is átüt a fogalmon: eszerint Ausztria ha nem is katonailag, mint egykor, de gazdaságilag és kulturálisan kisebbfajta regionális nagyhatalom a kommunizmusba kényszerített, mégis a közös tradíciókat őrző, és a vasfüggönyön túliak közül talán a legliberálisabb államok karéjában. Emiatt, valamint azért, mert nem a Szovjetunióval, hanem „csak” a Varsói Szerződéssel határos, Finnországhoz senki se merje hasonlítani (Ausztria nem a finlandizálás alesete), bár ő is igen szívélyes kapcsolatokat tart fenn a szovjetekkel. Svájc mintájára s vele versengve vonzza a gazdaság és politika nemzetközi intézményeit (OPEC, UNIDO, Atomenergia Ügynökség stb.), valamint az informális hálózatokat is. Nem pusztán Kelet és Nyugat között közvetít (Helsinki-folyamat), hanem a fejlett és a fejlődő világ között is, különös tekintettel a Közel-Keletre. Közvetlén környezetében rend van, a legkínosabb ügyekre (Dél-Tirol, karintiai szlovének) sikerül megoldást találnia, ha politikai menekültek kopogtatnak Keletről (1956, 1968, 1981), befogadják őket, a magyar kapcsolat pedig egyenest eszményi példája a jószomszédságnak.

Közép-Európa egyben Európát is jelent, Kelet-Európát viszont semmi esetre sem. Ausztria fontolva halad Nyugat-Európa felé: a Közös Piac helyett semlegességi okokból a lazább szövetű EFTA-t választja, majd hidat ver a két szervezet közé, szabadkereskedik, de nem integrálódik. A pán-európai mozgalom hazájaként és semleges országgént a blokkmentes, egyesült Európa híve. Addig is – bár katonailag nem tartozik a NATO-hoz – lel-

kében atlantista marad, a fejlett (szabad) világ része. Ugyanakkor semleges kisállamként, amelynek nem voltak gyarmatai, nagyobb megértést tanúsít a fejlődő országok gondjai iránt, mint a nagyhatalmak, hisz' neki nem kell geostratégiai megfontolásokat követnie. Félreértés ne essék, Ausztria nem tagja, hanem gyámja a harmadik világnak. Hofmannstahllal szólva: az ország Északtól és Nyugattól kap, Délnek és Keletnek ad.

Felejtendő: Németország és Olaszország közép-európaisága; a Közép-Európa fogalom mitikus elemei; a Közös Piac ellenállása az osztrák csatlakozással szemben; a semlegesség finom megsértései; a fejlődők mint üzlet; Ausztria mint küldönc, nem pedig önálló közvetítő; a közvetítés mint önérdék stb.

6. *Ausztria valódi (multi)kulturális nagyhatalom joviális állampolgárokkal, a nyugalom és boldogság szigete* (Insel der Seligen).²⁶ Birodalmi múlt, kulturális világörökség, érintetlen természet: a Habsburgok, Mozart, Haydn és Beethoven, valamint – miként az osztrák himnuszban áll – a hegyek, völgyek és folyók országa, amelyet kedélyes (*gemütlich*), életélvező emberek népesítenek be az *Ostcharme mit Westkomfort* levegőjét árasztva. Csekély bűnözés, kerek családok, egy picit talán magas az öngyilkossági ráta. A Köztársaság büszke a népek történelmi keveredésére felségterületén (egyebek között ez is predesztinálja önállóságra a németségen belül), arra, hogy befogadó és nem kirekesztő nemzet. A Köztársaság büszke arisztokratáira is, csak címeiket nem engedi használni hivatalosan. A bécsi szakácskönyv magyar és cseh/szlovák ételekkel van teli, az operett mulatozós magyar huszártisztekkel, a művészet és a tudományok pedig (a harmincas évekkel bezárólag) zsidókkal. Ha már német rokonságról kell beszélni, akkor az életvidám bajorok az összekötő kapocs, Németország franciái, az ottani főkatolikusok, akik – mondjunk valamit a népi kultúráról is – szintén bőrnadrágot viselnek és kedvelik a sramlizenét.

A közös múltba mindenki belefér. Herzl, Kafka és Freud, ám Lueger és Dollfuss is, minden lehetséges szociál- és kereszténydemokrata fő- és alvezér, az összes Habsburg, kivéve a család élő tagjait. Lassan már ők is. Hitler ausztriai származását jobb, ha nem firtatjuk. Ne bolygassuk a népi antiszemitizmust se, zsidókkal vagy nélkülük, és a szomszéd népek, elsősorban a délszlávok (gűnynevükön a *Tschuschok*) és némiképp az olaszok hagyományos és tömeges lenézését, valamint a poroszként megjelenített németekkel (*Piefkék*) való korszakos gyűlölködést és a svájciaktól való idegenkedést. Ne kérdezzük meg „német-e az osztrák irodalom?”, ám azt se, miért közvetíti a német, a svájci és az osztrák tévé egy időben a *Musikantenstadl* című nótáestet minden hónapban. Talán mégis létezik össznémet folklór? Ne adj' isten! össznémet nép?

²⁶ VI. Pál pápa nevezte így Ausztriát.

Maradjunk inkább az élet élvezeténél. A *savoir vivre* osztrák imázsához a Kék Duna-keringő éppúgy hozzátartozik, mint a vínersnicli, a *Wiener Sängerknaben* éppúgy, mint a *Sacher* torta, Mozart éppúgy, mint a Mozart-golyó. A Spanyol Lovasiskola, Schönbrunn vagy az Operabál szépségei e képen összemosódnak Arnold Schwarzenegger, a „stájer tölgy” bájaival. Sissi és a császármorzsa, a *Jugendstil* és a Práter, a *Stephansdom* és a *Heuriger*. A barokk és a jódli. Kicsit régimódiak vagyunk (kézcsókom, nagyságos asszony, tisztelem, udvari tanácsos úr!), de nem múzeumban élünk. Nem vagyunk unalmasak és szikáran becsületesek, ha valaki rendes (*anständig*), még lehet élelmes és egy kicsit slamos.

Az osztrák identitás fenti – visszatekintve így mondják: aranykori – alkotórészei szemmel láthatóan átfedik egymást, s a gyakori ismétlés még szilárdabbá teszi ötvözetüket. Különösen így van ez, ha meggondoljuk: ezen az ötvözetben nem csupán államférfiak és politikai szemleírók dolgoztak serényen, nemcsak „vörös” és „fekete” vezető értelmiségiek erősítették a hitet az osztrákokban, akik – ki merné a szemükre hányni? – bizony repesve várták már, hogy önmagukról alkotott képüket a háborús bűnösnel végre valami morálisan magasabbrendűvel (és valamivel sikeresebb) köthessék össze, hanem a napi tapasztalat és a külvilág is igazolni látszott a masszív sikerpropagandát (melyet egyébként egy idő után hivatásos állami reklámügynökség, az *Österreich-Werbung* is formált).²⁷ Az amerikai és orosz háborús filmekben a németek és nem az osztrákok voltak a nácik, a világ tv-híradóiban Kreisky vidáman ölelgette Titót és Arafatot, Kennedy és Hruscsov Bécsben parolázott, az ENSZ-ben pedig Waldheimet kétszer is megválasztották főtitkárnak. Az osztrák átlagpolgár bárhova ment is a világban, ezt felemelt fejjel tehette, szeretetet és elismerést kapott, és a „vagyunk valakik”, a „kicsi a bors, de erős” és a „mégiscsak legjobb itthon” érzéseivel térhetett haza.

A gyakorlott magyar szem hamar felfedezi a felsorolt identitáselemekben a „mások/különbek vagyunk”, az „útközben vagyunk”, „egy kissé ambivalensek vagyunk” fura büszkeségének hagyományos közép-európai kisállami nyomait. *Sonderfall Österreich* (az osztrák különút) – ahogy mondani szerették. Mindazonáltal – először a Monarchia felbomlása óta (leszámítva az ausztrofasizmus kísérletét)²⁸ – semmi vereségérzet, semmi bűntudat, ke-

²⁷ A háború utáni hivatalos Ausztria-kép első „felmutatása” Marboe (1948) nevéhez fűződik.

²⁸ Ausztrofasizmus vagy klerikális tekintélyuralom? Dollfuss a nácik szálláscsinálója vagy a velük szembeni „állami ellenállás” bajnoka? Eredeti modellkísérlet a korporatív berendezkedésre vagy a nemzetiszocializmus osztrák válfaja? Új osztrák nemzeti tudat vagy a „mi vagyunk a jobb németek” meggyőződése? A vita napjainkig folyik Dollfussról, Schuschniggéről és eszmetársaikról Ausztriában. Lásd Gottfried-Karl Kindermann és Karl Dietrich Bracher írásait a Botz-Sprengnagel (1994) kötetben.

serű önsajnálát és beletörődés nem hallik ki az önértelmezésből. Semmi „rég-i dicsőségünk, hol késel?”, semmi „balsors, akit régen tép”. Önarcképén Ausztria nem kompországgént festi meg magát, melyet állandó belső válság emészt, nem a Nyugat ostromlott végváraként, a nemzetek sakktabláján ide-oda tologatható gyalogként. Ehelyett – elnézést a profán hasonlatért – ő a farok, mely csóválja a kutyát: ő tessékeli ki a megszálló hatalmakat, találja fel államfilozófiáját és társadalmi berendezkedését, valamint bízza meg önmagát nemzetközi közvetítéssel. Közben az országban dúl a harmónia. Mintha egy amerikai vulgárpaszichológiai munkát bújít volna az „osztrákok istene”, mielőtt belefogott az alkotásba: *think positively*. És a polgár jól reagál: minden közvélemény-kutatás tanúsítja, hogy egyre kitűnőbbben és egyre osztrákbabnak érzi magát új szerepeiben.

Gúnyolódhatunk naphosszat, Ausztriának a hetvenes évek végére sikerült elhítenie magát, hogy alapjában véve minden rendben van. Különösen azért, mert alapjában tényleg minden rendben volt, s a meglepően homogénre sikeredett nemzettudat még inkább rendbe tette a dolgokat. Tartományi, etnikai és táboridentitások kerültek közelebb egymáshoz, a konszenzuális megközelítés uralkodóvá vált. A nemzetfelfogás viszonylag kevés atavisztikus jelképet használt, nem volt túlságosan historizáló, egy sor új mítosszal dolgozott, egyebek mellett pragmatikus indíttatásúakkal is, gondoljunk a semlegességre. Kreiskyvel, vagy ahogy szeretve-csúfondárosan nevezték, Bruno császárral visszatért a *gloire* (akarom mondani, *Glanz*) Ciszlajtániába. Lehet, hogy az osztrák állam – kissé megkésve ugyan, de – valóban nemzet lett? Mindenesetre október 26-át, a semlegesség kihirdetésének dátumát, melyet tíz éven át a „Zászló Napjának” neveztek, 1965-ben *Nationalfeiertaggá* (nemzeti ünneppé) keresztelték. Ezután a semlegesség is külön pontot érdemelt (ha sorrendben nem az első) az osztrák nemzeti identitás alapelemeinek fentiekhez hasonló felsorolásakor.²⁹

Pedig volt mit leküzdeniük a nemzeti tudat építőinek. Az Első Köztársaságot mint osztrák államot annak idején majd’ mindenki átmeneti képződménynek tekintette. Közép-Európai átok: a patrióták általában nem voltak republikánusok és a republikánusok nem voltak patrióták Ausztriában sem. Dollfussék klerikálnacionalista programja hamvába holt. A szociáldemokraták kitartó németbarátsága (közös szocializmus a fejlettebb testvérrel) pedig módot adott a kommunistáknak, hogy némi Komintern-parancsra ők fedezzék fel az „ezeréves” osztrák nemzetet, együtt a kereszténydemokraták-

kal és természetesen a legitimistákkal. És szemben a németekkel. Az alap a hagyományos porosz-osztrák szembeállítás volt, ezt kellett egy kis nemzet-karakterológiával kiegészíteni (Ernst Fischer aktív közreműködésével), amely bemutatta a németek bestialitását. Ellenidentitás gyártódott: jóllehet a kereszténydemokraták a kommunistáknál kicsit jobban hangsúlyozták az osztrákok katolicizmusát, de egyetértettek abban, hogy népük fajilag(!) is különbözik a némettől, az etnikumok nagy Duna-menti kavargása miatt. Kis túlzással, az antiszemita diskurzus adva volt, csak a zsidó helyére kellett betenni a németet. És az iskolában bevezetni a „hurdisztáni” nyelvet. Ami persze a német volt, de „tanítási nyelvnek” hívták Felix Hurdes konzervatív kultuszminiszter fennhatósága alatt a háború után évekig. Megint sikk lett (és maradt) a különféle helyi tájszólásokban beszélni a *Hochdeutsch* helyett. Ha tudta volna Hitler, mily szépen összekovácsolja az osztrák nemzetet...³⁰

Lassacskán a szociáldemokraták is beállnak a sorba, kivált mikor egyedül alakítanak kormányt. Kreisky riválisa, Josef Klaus 1970-ben mint „igazi osztrák” néz le az ÖVP választási plakátjairól, mégis kikap, a győztes pedig bizonyítani kezdi, mennyire osztrák is ő. Egyrészt a nemzet fogalmát a modernizációval és a nyitottsággal kapcsolja össze, másrészt viszont finoman rehabilitálja a Habsburgokat, fricskázza a németeket (miközben soha nem látott módon forr össze a két ország gazdasága), az izraelieket és az amerikaiakat, illetve oktatgatja az oroszokat. Az osztrák föderalizmus hagyományaiban nem hisz túlságosan, a tartományi identitások fölé (helyébe) erős nemzeti tudatot kíván állítani. Az Osztrák Gazdasági Csoda segít neki. Négy osztrák versenyző az első három között – harsogja a tévériporter.³¹

Minden valamirevaló felmérés a nyolcvanas évek második feléig azt mutatja, hogy a megkérdezett osztrákok egyre inkább nemzetnek tekintik államukat. Az ötvenes évek közepén még a válaszolók közel fele a német kultúrnemzet részének tudta Ausztriát. Ez az arány három évtized alatt egyötödre apad. Minél kevésbé képzett és minél fiatalabb valaki, annál inkább hiszi magát osztráknak. A nemzetet az államból és nem az alkotmányból eredezteti, nem mondja hazának, nincsenek kifejezetten romantikus képzei róla. A *Heimat* inkább a szűkebb pátria, a tartomány, különösen Karintiában, Tirolban és Vorarlbergben. Ezekre a megfigyelésekre támaszkodva utasította el az osztrák történészek többsége a nyolcvanas években az ő kis *Historikerstreit*jük során a német földről érkező elméletet a németiség három

²⁹ Lásd Ernst Bruckmüller írását a Mantl (1992) kötetben; Ernst Bruckmüller, Fritz Fellner és Hanns Haas írását a Botz-Sprengnagel (1994) kötetben; továbbá a Breuss-Liebhart-Pribersky (1995), Bruckmüller (1994) Lyon-Marko-Staudinger-Weber (1985), Plasser-Ullrich (1991/b) köteteket.

³⁰ Lásd Fellner és Haas írásait a Botz-Sprengnagel (1994) kötetben és Gerhard Botz-Albert Müller tanulmányát az ÖZG „*Österreich im Kopf*” c. számában (1995).

³¹ Lásd Hans Eder írását a Sieder-Steinert-Tólos (1995) kötetben, Ernst Bruckmüller cikkét a Mantl (1992) kötetben és a Breuss-Liebhart-Pribersky (1995) kötetet.

államáról, két nemzetéről és egy népéről. Nemcsak önálló állam, hanem kultúr-nemzet is vagyunk, hogy tartozhatnánk így azonos néphez?³²

A KERÍTÉSEN ÜLVE

„Tegyük fel (...), hogy az osztrák semlegesség oly tökéletesen önkéntes, mint némelyek állítják (...) akkor is kérdéses, vajon meg lehet-e kérni egy nemzetet arra, hogy fizessen adót, szolgáljon a hadseregben, engedelmeskedjen a törvényeknek, tisztelje a nemzeti lobogót, melyek mind alig bizonyítanak és jelképeznek mást, mint amit nem szabad tennie. Egy közösség korlátai bajosan alkothatják annak lényegét, hacsak nem egy jegyházról van szó.”

Thomas O. Schlesinger

A nemzeti önazonosság fenti sikermotívumainak csillogásából vajon mi jutott a szuverenitásnak? Érdemes ismét a semlegesség értelmezésének példájához fordulnunk. Ausztria évtizedeken át bizonyítja, hogy a svájcinak indult, dogmatikusan következetes semlegességfelfogást miként lehet úgy – alig észrevehetően – felpuhítani, hogy az ne fékezze a formálódó Osztrák Modell szárnyalását, ne kösse gúzsba a politikai osztály fantáziáját. Ne-hogy bekövetkezzék a tragikomédia, és épp a szuverenitásért vállalt, majd ünnepelt neutralitás gátolja a szuverenitás többi tartópillérének erősítését.

Svájcról eközben mind kevesebb szó esett. Az állítólagos példaképtől eltérően Ausztria azonnal (még 1955-ben) belépett az ENSZ-be, s kockáztatta, hogy a feje fölött hozott s a tagállamokat kötelező határozatokat (pl. háborús embargó) kell majd végrehajtania. Semleges orszádként. Azóta is szorgosan fűzi a kommentárokat a világszervezet döntéseihez, hogy mely esetekben lenne kénytelen eltekinteni azok teljesítésétől. 1956-ban végignézte, hogy egy szomszédos, magát ugyancsak frissen semlegesnek nyilvánító államot rohan le a Szovjetunió. A hatvanas évek elejétől fogva pedig minduntalan társulni szeretett volna a Közös Piacnal, mely kapcsolatból szintén származhattak volna semlegességet rontó, sőt kizáró következmények, ha mondjuk az egyik tagállam, melyhez Ausztria gazdaságilag szorosan kötődik, hadba lép. Nem szólva a politikai szolidaritás elvárásától. Mindenből a jót? Előnyöket hátrányok nélkül? Benn is vagyok, kinn is vagyok? Mint az egyik bécsi brit nagykövet megjegyezte, „a kerítés tetején csücsülni”, miközben mi elvégez-

³² A vita főbb állomásairól jó áttekintést ad a Botz–Sprengnagel (1994) kötet. Karl Dietrich Erdmann nyitó tanulmányát Fritz Fellner kivételével összetűz alá vették az osztrák jelenkor-történészek nagyjai, Ardelt, Botz, Csáky, Hanish, Rumpler, Stourzh és Weinzierl.

zük a piszkos munkát? Érelődött a gyanú Nyugaton, nagyon kellett hát a hajlékony semlegességtelmezés, hogy eloszlassák az osztrák potyautasszereppel kapcsolatos kételyeket. Miként menthető morálisan az a politika, mely egyszerre enged VIT-et rendezni Bécsben és szudétanémet találkozót; mely úgy kér részt mondjuk a közös piaci kereskedelem gyümölcsseiből, hogy közben szüntelen hangoztatja: a gazdasági hadviselés bizonyos intézkedéseiből – semleges vagyok, nem tudjátok? – kéretik őt kifelejtetni; mely, mikor az EGK-ba nem akarják beengedni, jelzi: őt régóta csalogatják a KGST-be; mely tesék-lássék fegyverkezik, de közben elvárja, hogy megvédjék.

Mit lehetett minderre mondani? Lehetett volna sértetten utalni a történet elejére, kérdezve: hát nem ti akartátok, hogy így legyen? Lehetett volna visszavágni azoknak az előnyöknek a felelőletével, melyeket a Nyugat élvezett az osztrák *Ostpolitik* következményeként. Esetleg „próbálnátok ti a vasfüggöny árnyékában létezni!” felkiáltással zengeni a kényszerű reálpolitika himnuszát. Lehetnénk mi, egy kis, megnyomorított ország lakói mások, mint egy kicsit élelmesek? Ti vajon nem ugyanezt csináljátok, ti mindig szolidárisak vagytok? Nem állítanám, hogy az osztrák politikai elit kihagyta volna ezeket az ellenérvcicereket, ám jóval fontosabbnak tartotta, hogy a semlegesség fogalmát ne engedje „szükséges rosszként” nyugtázni. Ismét előre tekintve és gondosan ápolva állampolgárai azonosságtudatát, Ausztria magyarázni kezdte, miért is oly nagyszerű semlegesnek lenni. A morális deficitet el kellett tüntetni, annál is inkább, miután a parlament semlegességi döntését annak idején nem hitelesítette népszavazás.

A stilizálás – mint láttuk már – a kihirdetés pillanatában kezdetét veszi. A semlegesség eszméjének terjesztésével Ausztria szilárdítja a békét, hozzájárul a majdani leszereléshez. Segít elsimogatni a nemzetközi konfliktusokat, befojadja a menekülteket (jobb lett volna a magyaroknak vagy a cseheknek, ha mi is provokáljuk a szovjeteket?), jószolgálatra, humanitárius akciókra mindig kapható. Az ENSZ-t egyebek mellett ezért is választja, mert tudja, ott szükség lehet rá. Siet Ciprusra (ahol két NATO-tagállam között közvetít), Egyiptomba – ahová csak hívják – békefenntartani. Parlamentter, becsületes alkusz (*ehrlicher Makler*) és szanitéc – szerették magukról mondogatni. Ez azonban mindössze a közfogyasztásra szánt része volt a semlegességi doktrínának.

A nemzetközi jog terén Ausztria arra játszott, hogy a fogalom kiterjesztő értelmezését választva használhassa ki az így képződő terjedelmes szürke zóna kínálta kényelmes interpretációs lehetőségeket. Ha valaki örök semlegességet fogad, békében és háborúban is neutrálisnak kell lennie. Ha aktív semlegességi politikát hirdet, döntései jövődő következményeiért is felelősséget kell vállalnia. Ha katonai semlegességből indul is ki, számot kell vetnie azzal, hogy a hadügyeket nem fogja tudni hermetikusan elzárni a gazdaságtól és politikától. Az osztrák politikusok ezért ilyenformán gondol-

kodtak: beszéljünk minél gyakrabban a semlegesség minél több eleméről, de tartsuk kezünkben a definíciós lehetőségeket. Elvégre szuverének lennénk, vagy nem? A svájci példa rájuk erőltetése után nem is volt igazán más lehetőségük, nem szűkíthették le a fogalmat a „katonai szövetségekhez nem csatlakozunk” és „nem engedünk idegen katonát az országba” maximáira. Ha már semlegesség, akkor legyen nagyon semlegesség, mit kockáztatunk vele? Hogy a szovjetek majd azt is kikérik maguknak, ha egy osztrák katonatiszt amerikai filmet néz este a televízióban? Ennél többet nyerünk azzal, hogy minden közeledési szándékukat elutasíthatjuk, mondván: rendkívül sajnáljuk, de „tiltja a vallásunk”. A Nyugattal meg majd megleszünk valahogy, már annyi mindent elnéztek nekünk. Nos, ezen a ponton egy csöppet elszámították magukat. A hatvanas évek eleji próbálkozásoktól fogva több mint harminc esztendőbe tellett, és nem csupán a Szovjetunió makacs ellenkezése miatt, amíg megalázó elutasítások és hosszas sorban állás után végül bebocsáttatást nyertek az EU birodalmába. Ráadásul, akárcsak az Államszerződés előtt, most is szükség volt egy kis geopolitikai átrendeződésre a világban, hogy Ausztria ismét „érdekes” legyen.

Pedig szerencséje is volt. Ha a szovjet intervenciókat leszámítjuk, nem volt komoly katonai aktivitás (háború) a közelében. A Biztonsági Tanácsban a két tömb blokkolta egymást, így egészen az Öböl-háborúig nem háruhtak Ausztriára semlegesség sértő kötelezettségek. Dél-Tirolban nem tört ki polgárháború, bár erre ő is ügyelt. Az is neki kedvezett, hogy az 1907-es Hágai Szerződésben rögzített hagyományos útmutatások arról, mit tehet egy semleges ország és mit nem, időközben alaposan megkoptak (rakéta átrepülhet-e a semleges légtérben; hol kezdődik és hol ér véget a gazdasági, pszichológiai, információs hadviselés; mi történik, ha hadüzenet nélkül folyik egy háború, sérti-e a semlegességet a műholdas kémkedés? stb.). Lehetett hát a zavarosban halászgatni.

Ide-oda szavazgatni az ENSZ-ben, sőt a Biztonsági Tanácsban (Rhodesia, Dél-Afrika, Ciprus, Közel-Kelet), s ezzel lazítani a pártatlanság előírásán. Kérem, mi csak a „kollektíven semleges” ENSZ határozatait képviseljük. Lehetett azt mondani, hogy Dél-Tirolban nincs háború, tehát ha a terroristák Ausztriában készülődnek, az mit sem számít. Lehetett firtatni, hogy ki dönti el, hogy az osztrákok által a keleti blokkban eladott technológia melyike katonai jelentőségű. És azt is lehetett állítani, hogy a fegyverexport, ha nem háborúba keveredett országokba irányul, derék dolog. Mindehhez a dogmatikai igazolást – ha jól értem – a semlegességi jog és a semlegességi politika megkülönböztetése szállította.³³ Ez utóbbi állítolag nagyobb te-

³³ Lásd Ermacora (1975), Rotter (1981).

ret enged a szabad mérlegelésnek. Csak arra kellett vigyázni, hogy a diplomáciai bűvészműtatványok közben ne kapjon vérszemet az ellenzék vagy a kritikai értelmiség, és ne üssön meg udvariatlan hangot egyik katonai blokkal szemben sem. Bár a semlegesség kihirdetésekor elhangzott, hogy az semmire sem kötelezi az állampolgárt, az önmérséklet az íratlan illemszabályok listáján az első helyen szerepelt Ausztriában.³⁴ Bízhatok rá, mi ezt jobban tudjuk, apránként és halkán bújunk ki a semlegességi csapdából és tágitjuk ezáltal szuverenitásunk határait. Nézzétek el nekünk, hogy közben folyton a semlegesség továbbfejlesztéséről értekezünk. Lassú (sokáig önkéntelen) búcsú ez egy államfilozófiától, kádári kacsintással. Magyarul a semlegesség reformjának reformját mondanánk. A hetvenes és a nyolcvanas évek fordulóján járunk.

VIRTUÁLIS SZUVERENITÁS

„Abol van nemzeti tizenegy és Nemzeti Bank, ott lenni kéne nemzetnek is.”

Bruno Kreisky

Mit mond mindez Ausztria szuverenitásáról, illetve annak képzetéről? Miért gondolom, hogy virtuális volt ez a szuverenitás? Előrebocsátom, a „virtuális” szót eredeti, kettős jelentésében használom, korántsem pejoratív értelemben „látszólagost”, „képzeletbelit”, egyszersmind – ha e látszólagost elhisszük, ne adj’ isten!, racionálisan elfogadjuk – „ténylegest”, „valóságot” értek rajta. Bécsben ezt reálfikciónak mondják. Így lehet kevesebb szuverenitásból több. Nem egyszerűen a királynak öltözött komornyik vagy a fölfuvalkodott pulyka esetével van dolgunk: Ausztria-udvaroncnak bőven akadtak úri tulajdonságai, és nem pusztán beképzelte magának saját nagyságát. Igaz, az ötvenes években sovány útravalóval vágott neki az önépítő túrának, de jól gazdálkodott az elemőzsiával, s az egyre duzzadó erejét is meghaladó tekintélyt volt képes kivívni közvetlen és tágabb környezetében. Igazságtalan lenne ezt lenézően színlelésnek nevezni. Ha valakit egyáltalán, akkor csakis önmagát csapta be, mikor az évek múltán talán túlságosan is beleélte magát az önépítésbe. Musil szerint az osztrákok lehetőségérzéke fejlettebb valóságérzéküknél...

³⁴ 1968-ban az ORF főintendánsa így intette kollégáit a cseh bevonulás idején: „Tekintettel az általunk élvezett korlátlan sajtószabadságra, a legnagyobb önfegyelmet kell tanúsítanunk. A szabad és semleges Ausztria hangjaként nem folytathatunk spekulatív zsurnalizmust ... A legnagyobb éberséget különösen az élő közvetítéseknek! ... Inkább technikai blamázt kockáztatni egy adásszünettel, mint jövátéhetetlen politikai hibákat elkövetni!” Ermacora (1975: 253.)

A nagyhatalmak kegyéből visszkapott – ingatag – szuverenitás és az Ausztriára rábeszél semlegesség indulásnak valóban kevés volt. Ám az Államszerződés a vártnál jóval tágabb mozgásteret rejtett. Kisvártatva kiderült, az ország nyugati berendezkedését a Kelet nem akadályozza. Keleti flörtjeit meg a Nyugat tűri. A két blokk között sűrögve-forogva, a közvetítő szerepben apróbb-nagyobb szolgálatokkal magát nélkülözhetetlenné téve, méltóságát azonban kisebb kompromisszumok árán óvva, no meg Kelet-Európáról speciális szaktudást szerezve és ott sűrű kapcsolathálót szöve emelkedett Ausztria a világpolitika magasságaiba. Ha a Kelet túl közel hatolt hozzá (1956, 1968), a Nyugat védte az ország szuverenitását. Amennyiben a Nyugat kívánta befolyásolni (EGK), úgy mindig érvelhetett azzal: ezt, kérem, a szovjetek nem néznék jó szemmel. Amikor saját hídverő szerepéről beszélt, voltaképpen e beékelődést énekelte meg. Hasonló stratégiát követett Ausztria később Észak és Dél párbeszédében is, szorgalmasan gyűjtögetve a jópontokat mind a négy égtájon.

Miközben politikailag őrizte, gazdaságilag egyre szilárdította szuverenitását. Vitathatatlan belföldi üzleti teljesítményeit a mindenkivel jó szomszéd Ausztria a kelet–nyugati (majd az észak–déli) gazdasági közlekedés *Mitfahrereként*, nemegyszer potyautasaként szerzett előnyökkel egészítette ki. Technológiatranszfer és nyersanyag-kereskedelem, bér munka-reexport és tranzitforgalom, pénzügyi szolgáltatások, tőke kivitel és turizmus: a közvetítő, illetve közvetlen haszonélvező nyereségét minimális politikai költségek árán és eleve veszteséges gazdasági ellenszolgáltatások kényszervállalása nélkül kasszírozhatta be. (Nem kellett például kommunistákat vendégül látnia a kormányban, vagy a szovjet kőolajszállításokat ellentételezendő, elavult termelési ágakat életben tartania.) Sem a Közös Piac, sem a KGST nem korlátozta igazán, inkább kiterjesztette döntési hatalmát a gazdaság világában.³⁵ Élősködött – mondhatná valaki valamely piederőstől leszólva. Okos üzletemberként viselkedett – maradjunk szerintem ennyiben.

Vajon a Kreisky-korszakot bezáróan katonai szempontból szuverénnek volt-e tekinthető Ausztria? Abban az értelemben, hogy fegyverkezését írott és íratlan szabályok tömkelege korlátozta, semmiképpen sem. Az sem tölthette el túlzott magabiztossággal, hogy talán néhány napig állta volna a sarat, ha a Varsói Szerződésnek az ország határán állomásozó tankjai egyszer csak tényleg megindulnak. Lyukacsos égboltjáról már szóltam. Szuverenitása lényegében három, mások által kimondott „nem”-ből fakadt: abból, hogy nem állomásoztak idegen csapatok a felségterületén, hogy állítólag nem irányoz-

³⁵ Lásd Arnott (1982), Breuss (1983), Richter–Székffy (1987), Streissler (1982) és Gunther Tichy a Mantl (1992) kötetben.

tak szovjet rakétákat nagyvárosaira, és hogy a NATO nem rejtette véka alá, nem hagyja magára a semleges jó barátot, ha keletről támadás érne.

Az osztrákok a maguk részéről azért hozták néhánymarcon „igent” ezekhez a „nem”-ekhez. Közölték, hogy a semlegességi nyilatkozat szellemében, mely előírja e semlegesség „minden rendelkezésre álló eszközzel való” védelmét, nekik kötelességük a fegyverkezés. Később a „rendelkezésre álló” kifejezés a belső jogértelmezésben „elvárható”-ra fokozódott, s a katonai vezetés nem győzte kimutatni, Ausztria hadiköltekezése mennyire elmarad a hasonló nagyságú országok fegyverkezési kiadásaitól, s „elvárható” lenne ezeket utolérnie. 1975-ben a semlegességi törvény kiegészítéseként katonai doktrína született, semleges országhoz méltóan körkörös védelemmel: a stratégiai térképeken a NATO lehetséges áthaladási útvonalai is szorgalmasan veszélyforrásként voltak fölűntetve. Ha a semlegességben nem is, a hadseregszervezésben valóban érvényesült a svájci minta. Általános hadkötelezettséget vezettek be, és a védekezésben a tartalékos milíciáknak (*Landwehr*) fontos szerepet szántak, hogy az esetleges agresszornak mind a behatolását, mind pedig az ott-tartózkodását megnehezítsék. Lassan a haditechnika korszerűsítésére is mind több pénz jutott.

Mindamellet ha Ausztria igazán szuverénnek óhajtott magát érezni, keletre kellett tekintenie, a kommunista államokkal kellett összehasonlítani magát, ezen a térfélen kellett eljátszania a regionális kis-nagyhatalmat, mind mitikusabbá emelve a közép-európai sorsközösséget, s innen gyűjtenie alkuerőt a Nyugattal folyó tárgyalásaihoz. Egy idő után már nem csak a kommunista vezetők kilincseltek Bécsben, ha bebocsátást reméltek a távolabbi nyugaton. Ausztria nemsokára a Keletnek is ajtónállója lett. Mint Svájcra a második világháborúban, úgy volt szüksége rá a szemben álló feleknek, legfeljebb a sokkal rosszabb esélyekkel startoló finnek kellett legyőznie a versenyben. Mindez valószínűleg elképzelhetetlen lett volna Kreisky nélkül, aki egyfelől alkalmas volt arra, hogy a Brandt–Palme tengelyhez csatlakozva levesse a provinciális osztrák politikusi imázsát, szociáldemokrata (egyben európai) ideológiai legitimációt kölcsönözzön az osztrák modellnek, és a konvergenciahipotézisre támaszkodva résnyire nyissa a vasfüggönyt, mely a „legvidámabb baraktól” választotta el hazáját.³⁶

³⁶ Lásd Peter Haslinger (1996) fontos könyvét. Egyébként a viccben is megörökített k.u.k. (*Kreisky und Kádár*) kapcsolat mintapélda: mindent elmond Ausztria virtuális szuverenitásáról, legalábbis arról, miként segítette azt a keleti szomszédsággal való összehasonlítást. Tőlünk kimentek az oroszok, nálatok évtizedek óta bent vannak, sőt 1956-ban ismét lerohantak titeket; mi Volkswagenen járunk, ti Trabanton; nektek kell a mi pénzünk, nekünk nem a tiétek; mi a nyugati világ élvonalába tartozunk, ti legfeljebb a keletébe, pedig – ne feledjétek – 1945-ben még nem is álltunk olyan távol egymástól... Tudjuk, az osztrák átlagpolgár óráig volt ké-

Ausztria idővel kezdte azt érezni, hogy egyre kevesebb előírás köti meg a kezét, egyre szélesebb a játéktér. Mivel a megszállás volt a „kályha”, ahonnan gondolkodása elindult, szuverenitásnövekményét – ritka eset – viszonylag pontosan mérni tudta. Befolyása lett, észrevette, el tud érní dolgokat; ha valamire szüksége támad, azt pénzzel, kapcsolatokkal, csalafintasággal, de megszerzi. Sőt időnként mozdulnia sem kellett, csak elfogadni, amit felkínálnak neki. Joggal hihette, szuverenitása valós. Csak az a Közös Piac ne lett volna olyan vonakodó!

TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI ORSZÁG³⁷

„Szabadság a demokratikus ellenőrzéstől, egyenlőség a vezető grémiumokban, testvériség az árképzésben.”

Robert Menasse

1996-ot írunk, az aranykornak rég vége. A nemzeti büszkeség úgy-ahogy tartja még magát (bár érezhetően megfordult a trend, és kevesebben hiszik magukat az osztrák nemzet tagjainak), de látványos tragédia nem történt, Ausztria továbbra is egészben van és csendesen prosperál. Még azt sem mondanám, hogy a felszín alatt remeg a föld, már ott munkál egy új világ, melyről az osztrákok makacs módon nem hajlandók tudomást venni: nemzeti identitásuk díszai a porban, szuverenitásuk romokban, s még mindig azt hiszik, „ők mások”. Épp ellenkezőleg, a politikai és kulturális elit Ausztriában – nem kevéssé a korábban begyakorolt ügyességgel és kihasználva a nemzeti önérzet tehetetlenségét – szinte észrevétlenül kormányozza át az országot egy olyan birodalomba, ahol már értelmesen fel sem lehet majd tenni a kérdést: mi, osztrákok mennyire is vagyunk szuverének? Pontosabban, sebesen hidálja át azt a korszakot, melyben még az ország szuverenitásának csökkenése, vagy sohasem valami sziklaszilárd (a szó szoros értelmében bombabiztos) szuverenitása nyilvánvaló és önbecsülés-emésztő tényné válhatna. Még pontosabban: azelőtt szerez szuverenitástöbbletet, mielőtt az osztrák államnak valóban szembe kellene néznie saját szuverenitásdeficitjével, győzelemmel előzi meg az esetleges vereséget, legalábbis egyelőre sikeresen adja el ezt a stratégiát a választópolgárnak. Igaz, eköz-

pes ismételtetni e közhelyes érveket, miközben szüntelenül biztosította magyar beszélgető-partnerét arról, hogy ő mindezek ellenére(!) imádja a temperamentumos de vendégszerető *Ungarokat*. Vállveregető lenézés némi sajnálkozással keveredve: mi, itt a szabad világban majd segítünk, ha megint bajba kerültek, ti örök nyughatatlanok, emlékezzetek '56-ra. Bár mintha Kádár alatt tanultatok volna valamit tőlünk, mintha kezdenétek kapisgálni, hogyan kell túljárni a világ eszén.

³⁷ Lásd Menasse (1992) könyvét, mely ezt a címet viseli.

ben a nemzeti identitás szent teheneit mészárolja le, bocsánat, altatja el szép lassan, az EU-csatlakozás és a semlegesség ezzel összefüggő vitájában. Identitást áldoz új – normálisabb? – identitásért.

Mielőtt Európa megjelent volna az osztrák szemhatáron, történt egy s más Ciszlajtániában, ami nyomot hagyott az ország szuverenitástudatán. Nem kell persze Bécsben tanult lélek búvárnak lennünk, hogy gyanítsuk: a korábbi harmóniához a jól végzett munka öröme túl sok-sok szerencse és még több elfojtás, öncsalás és túlkompenzálás szükségeltetett, melyek könnyen visszaütnek, mikor már nem megy olyan jól a munka, Fortuna sem túl kegyes, és felnő egy új nemzedék. A felejtendő, a kollektív tudatalattiba szorított motívumokról talán már többet is beszéltem a kelleténél. Lássuk most Ausztriát, a szerencse pártfogoltját. Sőt szerencselovagot. Mert a jelenből visszanézve bizony már alig látható, mily kockázatos játékba fogtak is a bécsi politikusok, amikor mindent arra tettek föl, hogy kimeneküljenek a megszállás zónarendszeréből és a „német sorsközösségből”.

A szovjetek 1955 után is Bécs száz kilométeres körzetében maradtak, s 1956-ban, majd 1968-ban is ott csapkodtak a villámok Ausztria közvetlen közelében. Hogy a szovjet terjeszkedés nyugat felé befejeződött, ezt 1955-ben bajosan lehetett tudni. Bármikor kirobbanhatott volna a harmadik világháború, s akkor Ausztria ott áll a bombaesőben az Államszerződés be-kormozódott lapjait lobogtatva, és bízva a nyugati hatalmak hallgatólagos ígéreteiben, akik legközelebb Bajorországból indulhattak volna segíteni a semlegesség dacára „nyugati orientációjú ideológiai rokonon”, miként az osztrák politikusok szerették nevezni rendszerüket. Ausztria végül is az 1953 utáni olvadás folytatódására játszott, egy majdani *détente*-ra, s reménykedett az önbeteljesítő jóslat erejében. Mindenesetre saját érdekében is igyekezett jó példával elől járni. A közvetítés azonban akkortájt könnyen végződhetett volna azzal, hogy a közvetítő két székhely között a pad alá esik. Ausztria magára is maradhatott volna, s birkózhatott volna egyedül a régi kétellyel: vajon életképes-e ez a szegény kis ország? Amikor hosszú távon az enyhülésre fogadtak, egyszersmind azt is feltételezték, hogy a németek nem viszik majd túlzásba azt, és a két német állam konfliktusa alig csitul a jövőben. Érdemes hát menekülni a német múltból, s nem csupán az *Anschluß* szomorú következményei miatt, vagy azért, mert az újabb össznémet barátkozást a világ nem nézné jó szemmel.

Az osztrák geostratégia előfeltevései hosszú évtizedeken át helyesnek bizonyultak. A blokkok rögzültek, s a vasfüggöny mindössze nyugat-kelet irányban volt átjárható. Kelet felől se katonai támadástól, se üzleti versenytárstól, se a gazdasági menekültek vagy a bűnözők hullámainál nem kellett tartani. Ebben az értelemben Ausztria komoly hálával tartozhat a kommunista világrendszernek. Az ugyanis csupa önérzetjavító szerepet osztott rá

akkor is, ha nagy néha lyukak támadtak a függönyön: a nagylelkű segítségnyújtóét, a tanítóét, a befogadóét, a menedékadóét. A gazdag nagybácsi és a nyugatosító jól ismert szerepeire ne is vesztegessük most a szót. Könnyű persze úgy magabízó nemzeté válni, ha minden nekünk dolgozik – mondhatnánk lemondóan. Könnyű úgy szuverénnek lenni, ha azt igazán senki sem veszélyezteti. Könnyű a világháború utáni helyreállítási csodák korában Osztrák Csodát csinálni, a jóléti állam nyugati sikertörténete fejezeteként Osztrák Modellt építeni. Mi történik azonban, ha megfordul a széljárás, ráadásul máról holnapra, az ország közvetlen környezetében, még hozzá épp akkor, amikor belülről is a fáradtság jelei mutatkoznak? Mi a teendő a várt enyhülésből kerekedett nagy kelet-európai földindulásban, ha időközben elvesztettük önbizalmunk egy részét? Ha kiderül, hogy a virtuálisról már nemigen mondhatjuk, hogy tényleges?

Tekintsük át először, ismét távirati stílusban, mi is kopott-romlott el az osztrák masinériában az elmúlt két évtizedben. Valaminek feltétlen történnie kellett. Ma ugyanis ott tartunk, hogy az ország egynegyede a nagynémet nacionalizmussal, sőt nácizmussal kacérkodó Jörg Haiderre szavaz, aki – építve az establishment múltó vonzerejére – meghirdette a Harmadik Köztársaság, egy pártok nélküli, állítólag közvetlen demokratikus és tekintélyelvű „szociális népközösség” programját.³⁸

1. A „másik Ausztria”, a csekély számú, meglehetősen baloldali módon liberális és elsősorban bécsi értelmiség a nyolcvanas években, különösen a Waldheim-botrány kapcsán kíméletlenül leszámolt a Második Köztársaság úgymond „léthazugságával”, az áldozatmítosszal. A leszámolás természetesen nem e mítosz végét hozta, hanem a módszeres *Vergangenheitsbewältigung* (múltfeldolgozás) kezdetét, no meg a közvélemény polarizálódását. Ahogy a német mondja, az önvizsgálat során megtalálták a „hullákat a pincében”, nemegyszer a szó szoros értelmében. A cukros német-osztrák *Heimat*filmeket felváltotta az *Anti-Heimat* irodalom, Peter Handke, Thomas Bernhard és társaik.

2. A németek egyesültek, valódi világhatalommá avansáltak, ezáltal – mily szégyen – a volt NDK is sok tekintetben megelőzte azt az Ausztriát, mely az új Németországhoz viszonyítva megint törpe lett, akkora, mint egy közepes német tartomány. S az osztrák önérzettel szemben ma már új német magabiztosság feszül.

3. A kétpárti társadalmi partnerség repedezik, az állami szektor leépül (privatizálják), egymást érik a korrupciós botrányok (vö. *Skandalrepublik*), a kínos modernizációs lépéseket halogatják, a mindent hatszor egyeztető

³⁸ Lásd Leggewie (1995), Scharsach (1995), Kovács (1996).

paritásos rendszer lassan reagál a globalizációs kihívásra, a „vízfejű” jóléti államot csak vontatottan karcsúsítják. A vörösök és a feketék mind gyakrabban veszekednek, az állampolgár kivonul a politikából, és inkább enged a populista kísértésnek, mint az új – zöld és liberális – kispártok vonzásának.

4. Az osztrák gazdasági növekedés alaposan lefékeződik, stagnálásba fordul, az új – ázsiai – versenytársak elhúznak Ausztria mellett, melyet az informatikai forradalom meglepetésként ér. A gazdaságot fojtogatja a túlszabályozás, a szociális állam s mögötte a befolyásos szakszervezeti lobby. Az Európai Közösség szorosabbra zárja sorait, a KGST-nek vége, a posztkommunista transzformáción még lehet keresni, de már Kelet- és Közép-Európából is érkeznek az üzleti riválisok.

5. A kelet-nyugati közvetítés a blokkok megszűnésével jórészt értelmét veszti, Kelet-Európa már nem közép-európai, hanem európai kíván lenni és kezd „átugrálni” Ausztria feje fölött (például a NATO-ba), közben Németország válik a közép-európai hatalommá. A vasfüggöny már nem védi az alpesi országot, nehéz így a béke szigetének maradni. Hirtelen túlságosan is keleten találja magát (eddig ő volt a legkeletibb nyugati állam, csak nem lesz belőle a legnyugatibb keleti?), háborús tűzfészek szomszédságában. A korábbiaktól eltérően nem politikai, hanem gazdasági menekültek dörmögnek (nem pedig kopogtatnak) az ajtaján. ENSZ-székhelynek lenni már nem dicsőség, mióta szegényedik és kudarcot kudarcra halmoz a világ-szervezet, a harmadik világ pedig... mit is jelent ez a kifejezés?

6. A kulturális nagyhatalom Ausztria a németek árnyékában ismét provinciálisabbnak, nyárspolgáribbnak, ódivatúbbnak tűnik. Unalmas múzeum és koncertterem – mondják egyre többen. A joviális arcra időnként ráfagy a mosoly. A „nekünk jobban megy” büszkesége halványul, nő a frusztráció, az irigység, az idegenek befogadásából mindinkább kirekesztés lesz. Már nem esik olyan jól a császármorzsa a *Heuriger*ben.

„Mi most az osztrák?” – teszi fel a kérdést az ország a kilencvenes évek közepén, egy csaknem befejezettnek látszott nemzetépítés után, ismét kételkedve. Osztrák az a német, aki az Alpokban lakik és kezdi magát rosszabbnak érezni? Vagy az, akivel már nem tárgyal egy magára valamit is adó kelet-európai üzletember? Esetleg az, aki valamelyik kamarai hivatalban épp az íróasztalába kapaszkodik? Nem szeretné túlozni, nem olyan nagy a baj: Oroszország magára találhat még, az új német hőstörténet is megtorpanhat, s talán szükség lehet még a félix Ausztriára. Jönnek a milleneumi ünnepek, izmosodik a történelmi tudat, s ha a politikai és kulturális azonosság megrendülőben is, a zöldet, a természetit senki sem veheti el a *Touristenrepublik* népétől. Natúrrezervátum mindig kell.

Az osztrák politikai elit mindazonáltal 1989-re szokatlan helyzetbe sodródott: döntenie kellett. Még hozzá az Államszerződés előttiéhez hasonló

természetű és horderejű kérdésekben. Mondhatni, sorskérdésekben. Három választása volt. Vagy a „csak így tovább, majd csak lesz valahogy” (*weiterwursteln*) hagyományát követi; vagy Haidert, aki nagy garraal hirdeti az aranykori osztrák identitás bizonyos elemeinek (szociális állam, paritásos rendszer stb.) bírálását, miközben másokat (Ausztria ártatlansága, az osztrák nép kitüntetett tulajdonságai stb.) mennybe meneszt; vagy előre menekül: irány Európa. A második lehetőséget kizárták a politikai verseny alapszabályai, bár a populista vezér néhány ötletét (például az idegenrendészet megszigorításáról) suba alatt át lehetett venni. Az első alól szép lassan kicsúszott a talaj. Amint a közép-európai gondolat egyik helyi prófétája öniróniával megjegyezte: a hídon Kelet és Nyugat között mostanában süvít a szél és nyomorgó menekültek alszanak alatta. Ausztria, ha ragaszkodik a különúthoz, a világtól való elkanyarodását kockáztatja, azt, hogy belekeveredik a leszakadók, stagnálók, háborúzóképes társaságába. Európa azonban – minden rizikójával együtt – felettébb vonzónak tűnt.

Azzal kecsegtetett, hogy az Osztrák Modell elfáradt alkatrészeit újakra cseréli, mégpedig úgy, hogy ha a szerkezeten is komoly változtatásokat kell végrehajtani, enyhíti az átállás kínjait, és legalább részben leveszi az osztrák kormány válláról a reformokért viselendő politikai felelősséget. Közérthető és ellenőrizhetetlen jövőképet kínál („osztráknak maradni Európában”), új nemzeti önazonosságot, de úgy, hogy a régit se kelljen sutba vágni.³⁹ Váltani (normalizálni) az identitást, meg nem is. Vagy-vagy helyett vagy és vagy – jegyezte meg egy szabadon lebegő értelmiségi. Volt azonban egy bökkenő. Az eredeti modell egyik alapeleme – mi más, mint a semlegesség? – már vagy három évtizede gátolta Ausztria brüsszeli belépőjét. Miként lehetne kimászni a csávából? – morfondíroztak a bécsi politikusok. Nyíltan megtagadni az állam- sőt nemzetalkotó ideológiát méltatlan és ostoba dolog volna, hisz’ a polgárok háromnegyede hisz benne, egyébként a csatlakozási alkuban is ráérünk engedni belőle. Makacsul ragaszkodni hozzá éppoly butaság lenne, csak növelné az állandó akadékoskodásunk miatt amúgy is meglévő ellenszenvet Brüsszelben. A Szovjetunió, lelkiismeretünk őre viszont gyengélkedik: most vagy soha!

³⁹ Ha valaki távlatosabb és gyökeresebb változásokat sürgetett, Vranitzky kancellár így felelt: akinek víziói vannak, jobb, ha mielőbb felkeresi az orvost.

KÚSZÓ ELKÖTELEZŐDÉS

„Amikor Kulikov marsall batszor tizennyolc rendjellel a mellén és a hasán meglátogatta parlamentünket, még szükségesnek tartottam az örök semlegességet Ausztria biztonsága és függetlensége érdekében.”

Felix Ermacora

A keletről érkező ingerek érzékelésére igen finom csápokat kifejlesztő Ausztria a nyugati hatalmaknál jóval korábban reagált a szovjet rendszer kezdődő agóniájára. Miután 1987–1988 folyamán látta közvetlen szomszédjai mozgásterének hihetetlenül gyors bővülését, és miután Moszkvában is tapogatózott, vajon nem lehetne-e megvásárolni a brüsszeli belépőt a mind üzletszerűbb szovjet vezetéstől, nem habozott: megírta levelét Brüsszelbe. El is küldte még 1989 nyarán. Büszkén Európa szemébe vágta: jövünk, engedjete be, de jobb lesz, ha tudjátok, vannak bizonyos feltételeink. A felvételi kérelemnek mindjárt a második (egyben utolsó) mondatába „beégette”, ragaszkodik örök semlegességéhez.⁴⁰

Hm. A jól ismert osztrák attitűd – gondolták Nyugat-Európában. Úgy kérik a belépést, hogy egyszersmind követelik, hadd lépjenek időnként egy kicsit ki, amikor semlegességüket látják veszélyben forogni. A már korábban is visszautasított (megmosolygott) osztrák „fenntartások” megint. A kivétel erősíti a szabályt – kacintanak nekünk ismét Bécsből. Mihez is szoktak annyira ragaszkodni ezek az osztrákok, miközben évtizedek óta könyörögnek, hogy köztünk lehessenek? Váltig azt hangoztatják, ha a Közösség és a Semlegesség konfliktusba kerül, ők bizony az utóbbit választják. Ha kitörne a háború egy EK-tagállam és egy kívülálló között, ha politikailag motívált gazdasági embargót rendelne el Brüsszel vagy bármilyen más módon venné magának a jogot, hogy ő határozza meg, mit kell semlegességen érteni, Ausztria felfüggeszti majd a tagságból reá háruló köteleességek teljesítését. *Opting-out*.

Ha ők a régi koreográfiával jönnek, mi se tegyünk másként – íme az ösztönös reakció Brüsszelből. Keményítsük meg magunkat, nekünk nem sürgős, adjuk értésükre, hogy már nincsenek köztes megoldások, mint 1972-ben, a szabadkereskedelmi szerződés esetében. Mi legalább 1985, tehát Delors Fehér Könyve óta a belső piac totalizálásán munkálkodunk. Ha valami totális, akkor definíció szerint nincs csikicsuki játék. Vagy tagság, vagy le is út, fel is út. A felemás viszonyokat nem óhajtjuk konzerválni – mondták – és két éven át nem válaszoltak az osztrák kormány bebocsátást kérő

⁴⁰ Lásd Kunnert (1992, 1993), Mock (1994), Nonhoff (1995), Ott (1995).

levelére. Viseljük mi a terheket tovább, mialatt ők illegetik magukat a szovjeteknek és tetszelegnek galambjelmezükben? Mi legyünk a héják, ők meg a németekkel együtt tüzelik a szlovéneket és a horvátokat? Talán elfelejtették, hogy Ferenc József rég halott? – durrognak Brüsszelben a rosszindulatúbb eurokraták.

Holott beláthatnák, Ausztria sokat fejlődött az ötvenes évek óta, amikor még vezető politikusai „tőkés polgári blokknak” nevezték a Közös Piacot, mely után egy tisztességes szociáldemokrata nem ácsingózik. Csak azért, hogy felvegyék – most egy kereszténydemokrata miniszterelnököt idézek –, semlegességét és szuverenitását nem adja egy tál lencséért.⁴¹ Akkortájt még friss volt az Államszerződés emléke, sőt az azt megelőző Moszkvai Memorandumé is, amely a Svájc-analógiát először említi fehéren feketén. Hogyan is léphetnénk be egy olyan szervezetbe – hirdették nem csupán szovjet nyomásra az osztrák államférfiak –, mely a NATO-val „perszonálunióban” működik, megint szorosan összekötne minket a németekkel, központi döntéshozó szerve van, amely bennünket is kormányozna, és a külvilággal szemben (ideértve keleti partnereinket is) gazdaságilag hátrányos megkülönböztetésekkel él. Szó sem lehet róla. Mi gazdaságilag is semlegesek akarunk maradni.

Ám a csábítás sem csekély. Ausztria elveit fenntartva az EFTA-hoz csatlakozik, de 1961-től az EGK-hoz is társulni szeretne. Ideológiailag kevésbé harcosan, de teljesíthetetlenül szigorú feltételekkel. Kéri-követeli, hogy háború esetén (ezt a fogalmat jó szélesen értelmezi) megszeghesse a Közösség szabályait, a szervezetből bármikor ki is léphessen, harmadik államokkal szabadon szerződhesse és – a többségi döntéseket kivéve – a Közösséggel fennálló viszonyát egy olyan Társulási Tanács felügyelje, melyben Ausztria egy szavazatával szemben az EGK-nak is mindössze egyetlen szavazata áll. Ja, és háborúban (melyben ugye nem kíván részt venni) ne essen az osztrák lakosság ellátási színvonala. Csoda hát ezek után, hogy a szabadkereskedelmi szerződésen kívül (azt is csak a hathatós német segítségnek köszönhetik) nem kap Ausztria mást, csak az esélyt, hogy kívülről igazodjék a nagyokhoz? „Autonóm követés” – büszkélkednek az osztrákok, hogy ne kelljen „kényszerű alkalmazkodást” mondaniuk. Közben kénytelenek végignézni, mint veszik föl a Közösségbe (*oh, mein Gott!*) még a portugálokat is. Igaz, a nyugati hatalmak sem akarták Ausztria miatt összerúgni a port a szovjetekkel.

A nyolcvanas évek második felére kezd világossá válni először a kereszt-

⁴¹ Az első kijelentés Bruno Pitterman alkancellártól, a második Julius Raab kancellártól származik. Lásd Ermacora (1975, 107–109)

tény-, majd a szociáldemokrata politikusok számára is,⁴² hogy a világpiaci versenyben a rugalmasan lavírozó kisgazdaságok előnyei elapadóban vannak. Nem ártana egy kicsit nagyobb adag az európai integrációból. „Globális Közeledés” – adja ki a kormány a jelszót 1987-ben. Mindenhez közeledünk, ami európai, azután majd kiderül, milyen hevesen. Az Európai Gazdasági Térség a „négy szabadságával” kezdetnek nem lenne rossz, de ha a Közösségből egyszer tényleg Unió lesz, alamizsnánál nem ér majd többet. Ezért lassan engedni kellene a semlegesség magasztos elvéből, hacsak nem óhajtunk másként (gazdasági stagnáció, illetve annak összes politikai következményei révén) veszíteni az ország szuverenitásából. Az osztrák politikai és tudományos elit vagy négy éven át vitázik arról, vajon szabad-e engedni egyáltalán, majd megállapítja, hogy tulajdonképpen nincs is szükség engedményekre. Érik a fordulat. A vitázók megtalálják az összes lehető jogi kikaput és kigondolják az összes elképzelhető ideológiai csűr-csavart, mely magyarázza, hogy az EK és a semlegesség voltaképp édestestvérek. És a brüsszeli levélbe csak beleveszik – ha nem is a korábbi, agresszíven részletező formában – a semlegességi kitétele, kockáztatva, hogy megint befagy-nak a tárgyalások.

Mely kikapukra és ideológiai csavarintásokra gondolok? Osztrák jogtudósok hirtelen felfedezik, hogy az EK-alapszerződés bizonyos – rugalmasan értelmezhető – pontjai, az úgynevezett védő- és szükségállapot-klauzulák óvják a tagállamokat, ha azok nem kívánnak engedelmessé válni a közös akaratnak háború, háborús veszély, politikai válság stb. esetén (bár arról, hogy szabad-e nekik nem engedelmessé válni, a strasbourgi bíróság dönt, ha visszaélést gyanít). Hasonlóképp a Közösségben igen ritka a többségi döntés, ezért a legtöbb esetben megvétőzhatóak a semlegességsorító kezdeményezések. Ausztria, ha felveszik, eszerint nem is lenne kiszolgáltatva a többiek kénye-kedvének. Az EK-alapszerződés ráadásul oly engedelkeny a belépők sajátos kívánságait illetően, hogy semmi nem zárja ki a semlegességi elv előzetes politikai elfogadtatását a Közösséggel. Ha ez sikerülne, a bíróság sem kellemetlenkedhet. Írország is neutrális, ő miért lehet a klub tagja? Ha szegény országokat stratégiai okokból be lehetett fogadni, minket, akik gazdagok vagyunk és nettó fizetők lennénk, miért ne lehetne? Velünk

⁴² A kereszténydemokratákhoz közel álló Osztrák Iparszövetség kezdi a vitát (lásd Hummer-Schweitzer (1987), Krejci-Reiter-Schneider (1992)), más szóval az ipari lobby teszi szalonképessé az esetleg semlegességsorító Európát. Ha a pártokat nézzük, az ÖVP mindig kezdeményezőbb, mint az SPÖ, folytonos a kompetenciaharc és a presztízversengés kettőjük között arról, hogy melyikük is viszi be Ausztriát az EU-ba.

A vita fő állomásairól lásd még Ermacora (1990), Hummer (1990), Köck (1987, 1990), Luif (1989), Noll (1989) Rotter (1991), Sucharipa (1993/a), Zemanek (1989, 1990) és a Krejci-Reiter-Schneider (1992) kötetben Ermacora, Hafner, Reiter, Rotter és Schweitzer írásait.

csak nyerhettek, nem ér ez meg nektek egy kis elvi bizonytalanságot? Egyáltalán, hogyan képzelitek a belső piac kiteljesítését, ha Észak- és Dél-Európa között rés tátong majd Svájc és Ausztria helyén? Nem lennének tán fontos exportpiacok és közlekedési csomópontok?

Ami az ideológiákat illeti, őket azok gyártják, akik e kiskapukban már nem mernek hinni, és hajlandóak alább adni a semlegesség dolgában. Nehéz feladatot választanak maguknak: az „örök” jelzõt kellene valahogy visszaszívni. Átkozzák is a régieket, miért nem elégedtek meg a „tartós semlegesség” kifejezéssel. Fő érvük a *tempora mutantur* bölcsességében csúcsosodik ki: a semlegesség szép volt, hasznos is, ma már inkább csak szép. „Elvesztette címzetteit.”⁴³ Már nem tudunk válaszolni, ha azt kérdezik tőlünk: mondják, maguk valójában kivel szemben semlegesek? A Szovjetunió nemcsak megkövetelte, hanem tisztelte is semlegességünket. Milosevics, Szadám vagy Kadhafi miért tenné? Ne rúgjuk föl az alkotmányt, csak kanyarodjunk vissza a benne szereplő szűk értelmezéshez (hivatalosan: a fogalom katonai magjához). Semleges az, aki nem tartozik katonai szövetségekhez és nem enged a területére külföldi katonákat. Bár tulajdonképpen az alkotmány is módosítható, nemzetközi szerződés nem köt bennünket, mi nyilvánítottuk ki semlegességünket, mi is vonjuk vissza. Persze a nagyvilág elismerte azt, jó lenne azért legalább a nagyhatalmak jóváhagyását megnyerni hozzá, ha másért nem, udvariasságból. Mindezt békeidőben illene elkövetni.⁴⁴ De igazából nincs is szükség rá, hogy visszavonjuk, hiszen a megszokott megkülönböztetéshez most is folyamodhatunk: a semlegességi jogelveket fönntartva játszhatunk a semlegességi politikával. Egyébként is, régen a neutralitás, ma a szolidaritás a helyes viselkedés. 1955-ben sem önmagáért választottuk a semlegességet, hanem mert ez volt szuverenitásunk záloga. Ma szolidárisáknak (értsd: alkalmazkodóknak) kell lennünk, hogy ne sérüljön szuverenitásunk. A semlegesség nem önérték, nem is bilincs. És a szolidaritás is legalább olyan szép tulajdonság. (Önkritikusan: a potyautazásnál biztosan szebb.) Ha jól meggondoljuk, de facto régóta benn vagyunk a Közösségben, már csak gyakorolnunk kellene ezt az erényt. Ha de jure kinn maradunk, furcsamód nő a függőségünk. Végül e pragmatikus érvelés gyöngyszeme: az EK-ban különben is hathatósabban lehet a világbenkén munkálkodni, mint kívüle.

Nem boszorkányság észrevenni, hogy míg a kiskapu-nyitogatás mindekelőtt Brüsszelnek szól, az ideológiai megfontolások főként hazai fogyasztásra készülnek. Az osztrák kormány kettős játékba fog: először meg-

kísérli meggyőzni a Közösséget, hogy van mód arra, hogy a kecske is jólakjék és a káposzta is megmaradjon, a biztonság kedvéért azonban megkezdí a kihátrálást a semlegességi mítoszból és a belföldi közvélemény ez irányú megdolgozását. Amikor a kecske két év hallgatás után közli, hogy nem bízik az ígéretekben, az osztrák politikai vezetésnek már nem marad más választása, mint érzékeltetni a néppel, miért is ér többet az országnak a kecske, mint a káposzta. Azt hihetnénk, e meggyőzés volt végül oly eredményes, hogy az 1994-es EU-népszavazáson Ausztriában előállt a mindenkít meglepő kétharmados támogatás. A gazdasági érvek, melyekkel a kormány a rábeszélést indította, ahogy más országokban, talán itt is hozták volna az ötven plusz egynéhány százalékot. A majdnem hetvenhez már el-kelt egy kis szovjet segítség megint.

Pontosabban posztsovjét és közvetett segítség. A Szovjetunió egészen utolsó leheletéig, de mind erőtlenebbül bírálta az osztrák csatlakozási törekvéseket. Nem ez volt segítségének lényege. 1989 után a csatlakozási tárgyalóasztal mindkét oldalán a gazdasági meggondolások helyét egyre inkább biztonságpolitikaiak veszik át. A Varsói Szerződés és a Szovjetunió felbomlása, valamint a jugoszláv háború láttán a Közösség is engedékenyebb lesz, de Ausztria is mind sietősebben készülődik Brüsszelbe. Mert ő meg azt látta, Jugoszláviában mily gyengécske az ENSZ által megtestesített biztonsági rendszer. Hátha a jövőd európai jobban véd majd. Az EK – biztos, ami biztos – még fanyalog egyet, és 1991 augusztusában kelt, rég várt válaszában megírja, hogy szívesen tárgyal az osztrákokkal, de jobb lesz, ha azok elfelejtik semlegességi fenntartásaikat. Tessék gondolkodni egy esetleges alkotmánymódosításon, mert a semlegesség „problémákat vet fel”, persze kérhettek kivételes bánásmódot, de tudjátok úgy is, nem rajongunk a különutakért – fogalmaznak Brüsszelben. Az sem hatja meg őket, hogy Ausztria időközben nem akármilyen tanúbizonyosságát adja annak, hogy képes felejteni, ha a neutralitás tág értelmezése kerül szóba. Az Öböl-háború idején ugyanis sorra dőlnek a semlegesség bálványai, mikor az osztrák kormány amerikai és szövetséges katonákat és hadianyag-szállítmányokat enged át felségterületén a Biztonsági Tanács határozatának engedelmeskedve. Először csak azt nyilatkozza, hogy „önállóan átveszi” (vagyis nem szolgai-an végrehajtja) az ENSZ döntéseit, majd a háborút kollektív önvédelemből fakadó „rendőri intézkedésnek” nevezve fogja pártját az Irak-ellenes erőknék és csatlakozik az embargóhoz.⁴⁵ Szolidaritás versus neutralitás, magyarul: kihátrálás az örök semlegességből. Kisvártatva mindez részben vagy teljesen megismétlődik a jugoszláv, szomáliai, libériai stb. szankciók eseté-

⁴³ Lásd Erhard Busek alkancellár kijelentését (*Standard*, 1992. 6., 12. o.)

⁴⁴ A Szovjetunió megszűntével az Államszerződés is hatályát veszti, s elfelejthető a semlegesség is szép csendben – érvelt néhány szokimondó osztrák politikus.

⁴⁵ A bökkenő csak az volt a dologban, hogy Irak annak idején elismerte Ausztria semlegességét, Kuvait pedig nem.

ben. (Igaz, már a Falkland-háború alatt is betartják az osztrákok az Argentína-ellenes embargót.) Ausztria gyakorlatilag a kollektív biztonsági rendszer részévé válik.

És Bécs utcáin nem tüntet a nép „Mit tesztek a semlegességünkkel?!” „Hová lesz örök identitásunk?” stílusú jelszavakat skandálva. Egyebek közt azért sem, mert a kormánypolitikusok egyszerre beszélnek – szomorúan – a semlegesség elavulásáról és – ki-ha-én-nem alapon – arról, hogy „Ausztria semlegesen megy Brüsszelbe”.⁴⁶ Továbbá egyfolytában ijesztgetik az amúgy is megszeppent népet szovjet szecessziós háborúkkal, keleti maffiákkal, bosnyák menekültekkel. Szarajevó közelebb van Bécshez, mint Bregenz, Európa megvéd a fasizmustól(!) ismételtetik, s ők is egyre inkább elhiszik: a béke szigete már csak a nagy európai tengeren védhető meg az ellenségtől. Európával „Schengenland”-ba is belépünk, ráadásul a közös biztonság jóval olcsóbb, mint a fegyveres semlegesség. A szlovén háború alatt megint átrepültek idegen gépek Ausztria fölött; a Közel-Keletről bármikor idepottyanhat egy rakéta – mire várjunk?

Már-már elkészül a csatlakozást segítő varázskeverék, amikor beüt Maastricht. S az osztrák államférfiúk a szívükhöz kapnak: oda megint annyi erőfeszítésünk, a semlegességet egy olyan integrációba végképp nem lehet becsempészni, mely nemcsak bővít, hanem mélyít is, közös pénzt, kül- és biztonságpolitikát tervez és híve a többségi döntési rendszernek. Mi több, ezt már otthon sem tudjuk eladni, bármennyit beszélünk is a semlegesség fogalmának „dinamizálásáról” – aggódik az SPÖ–ÖVP koalíció. Kivált, ha azt is hozzávesszük, hogy Haider a fél ország fejét telibeszéli a brüsszeli bürokraták rémtetteiről szóló történetekkel. Mi lesz amúgy is apadó népszerűségünkkel? Felfigyelnek azonban arra is, hogy Maastrichttal megnő a kicsi kívülállók alkuereje, mert az Unió nem akar lyukakat hagyni a térképen. Se piaciakat, se katonaiakat. Egy szó, mint száz, fel akarják venni a sorukra váró semlegeseket, s ezért időnként enyhítenek a szigoron. Svédország azonban időközben lemond automatikus semlegességéről, Svájc pedig – híven az osztrákénál mindig is jóval következetesebb semlegességértelmezéséhez – köszöni, de nem kér a központosított Európából. Mindkettő rossz ómen a „kúszó elköteleződés” harcmodorát választó osztrákoknak. Azért ők mondják továbbra is a magukét: jobb ott lenni, mikor a döntéseket hozzák, s befolyásolni a résztvevőket, mint később elszenvedni a döntések következményeit; a sok, többségi alapon születő döntéssel szemben véd majd minket a blokkoló kisebbség és a szubszidiaritás elve, no meg a „régiók Európájának” terve; a közös biztonságpolitikában meg

⁴⁶ Lásd Franz Vranitzky kancellár nyilatkozatát (*Standard*, 1993. 1., 27. o.).

nem eszik olyan forrón a kását, elég ha a Nyugat nyílt cívódásaira gondolunk a jugoszláv válság első pillanataitól fogva; különben is szabad akaratunkból csatlakozunk, bármikor ki is léphetünk, ha nem tetszik. Magyarán szólva: csatlakozni, kibekkelni, esetleg távozni. Az ENSZ-t is túléltek mint semlegesek, az EU-t is túl fogjuk. Ugyanez *off the record* változatban: az sem tragédia, ha nem.

Brüsszel is meglepően nagyvonalú. Igaz, ekkor már túl van az első népszavazási pofonokon Franciaországban és Dániában, és elhatározza: még a mélyítés előtt hajlandó bővíteni az integrációt. Az 1993 elején induló tárgyalásokon a semlegesség már nem is szerepel a napirenden, helyét a gazdaság szakkérdései veszik át, a tranzitforgalom, a mezőgazdasági támogatások, a környezetvédelmi szabályok stb. A csatlakozási szerződés sem említi, mégis (ezért) mindkét fél igen elégedettnek mutatkozik. Furcsa úgy ez: senki sem beszél róla, így lehetőséget enged a másoknak arra, hogy saját szája íze szerint értelmezze a fogalmat; ugyanakkor hallgatólagos ellentétként használja a nagy belépési alkudozásban. Brüsszel ilyenformán taktikázik: ha erőltetjük, hogy vonják vissza a semlegességi maximát, megmaka-csolják magukat ott, ahol a legnagyobb az alkuerejük, a tranzitforgalmi megállapodásban, ráadásul választóik is leszavazzák őket a csatlakozási referendumon; jobb ezért, ha „csak” azt követeljük tőlük, hogy nyilatkoztassák ki: fenntartás nélkül részt vesznek a közös kül- és biztonságpolitikában és előbb-utóbb csatlakoznak a Nyugat-európai Unióhoz meg a Békepartnerséghez; ha ebbe belemennek, hívhatják magukat, aminek akarják, még örökké semlegeseknek is. E taktika tükörképe az osztrák álláspont: ha „megijesztjük” őket, hogy csak semlegesen jövünk a házasságba és nekünk nem is olyan sürgős az esküvő, akkor engedékenyebbek lesznek a többi kínos ügy tárgyalásakor; a hitvallás, miszerint szeretni fogjuk a közös kül- és biztonságpolitikát, ami még nincs is, s ha lesz, valamiféle „*soft security*”-nél aligha lesz komolyabb, nem sokra kötelez; ha kitartunk, Brüsszelből hazajövet büszkén állhatunk a nép elé: úgy nyertünk, hogy semmit sem veszítettünk.

Semlegesek maradtunk, rákényszerítettük akaratunkat a Nyugatra, érdekes volt kitartanunk, identitásunk a régi – sugároztak a politikusarcok Bécsben 1994 márciusában, mikor befejeződtek a tárgyalások. Hogy miért hallgattunk legbecsesebb szellemi jószágunkról? A semlegesség annyira természetes tulajdonságunk és annyira összeegyeztethető Európával, hogy – idézem – „a kormány eltekintett attól, hogy azt a belépési tárgyalások témájává tegye”.⁴⁷ Ausztria kegyet gyakorolt. Cserébe – képzeljétek – négy szavaza-

⁴⁷ Lásd az osztrák kormány beszámolóját a tárgyalások eredményéről (*Bericht* 1994).

tot harcoltunk ki a hazának a Miniszterek Tanácsában. Tudjátok, hány van a nálunk vagy tízszer nagyobb Németországnak? Mindössze tíz.⁴⁸

A semlegesség kimúlt, de senki sem meri kiállítani a halotti bizonyítványt – jegyezte meg egy bécsi újságíró. Régi üzleti szemfényvesztés – gúnyolódott egy másik –, *Etikettenschwindel*: a címke a régi, de már ecet van az üvegben óbor helyett. Lehet, hogy történelmi lehetőséget szalasztott el az osztrák kormány, midőn nem iratkozott ki teljesen az orosz érdekszférából, vagyis nem vonta vissza semlegességi fogadalmát, amikor könnyen megtehetette volna, mondjuk, 1991 és 1993 között? Ma, az „eurofória” elültével, már a bécsi parlamentben se lenne könnyű alkotmányt módosítani és kidobni a semlegesség ballasztját. Lehet, hogy már rég benn lehetnének a NATO-ban is, miközben manapság még mindig kitérően kúsznak az EU nem létező biztonsági rendszere felé, mert ragaszkodtak egy mind kevésbé reális „reálfikcióhoz”? A kúszó elköteleződésre szavazva Ausztria óvatosan alkudozott saját szuverenitásáról. Belátta, hogy a semlegesség, melyet mint szuverenitáskorlátozást 1955-ben kénytelen volt a nyakába venni, ám amelyet később szuverenitásának fokozására is fel tudott használni, megint szűkíteni kezdte mozgásterét. Az EU-n belül talán a katonai biztonság és a gazdasági expanzió „több” szuverenitást hoz majd, mint amennyit a politikai alárendelés elvisz – reménykedik e pillanatban, s hirtelen eszébe jut belső szuverenitása is, amellyel az aranykorban nem kellett sokat törődnie. Kényelmes koalíciókban tengette hétköznapijait, a választópolgár nem nagyon zavarta köreit alulról. A kilencvenes évek elején viszont azt kockáztatta, hogy ha semlegesség alapú szuverenitásához ragaszkodva nem csatlakozik Európához, a bekövetkező – akár csak átmeneti – gazdasági vagy katonai szuverenitáscsökkenésért esetleg megbünteti majd a szavazó.

Nem árt ezért a belső szuverenitás hagyományos identitáselemeit is tárolni. Ne csak a semlegességet ne dobjuk oda, hirdessük azt is, hogy mi voltaképpen ajándék lennénk az Unió tagjainak. Kellünk nekik, mert gazdagok, stabilak, kulturáltak és környezetbarátok vagyunk (képzeltétek, környezetvédelemben az Unió alkalmazkodott a mi szigorúbb normáinkhoz és nem mi az övéhez), valamint azért, mert összekötjük őket a volt keleti blokkal (újdonság: mi vezetjük be az ottani kérelmezőket az integrációba). És tudja meg újfent a világ: még mindig nem vagyunk németek, bármennyire is segítettek nekünk Brüsszelben megint! Bizonyosság erre az is, hogy az Unió hivatali nyelvei közül a germánt csak úgy tudtuk elfogadni, amennyiben osztrák szakkifejezésekkel egészítik ki azt. Meg is állapodtunk egy függelék-

⁴⁸ Lásd Alois Mock külügyminiszter beszédét az osztrák parlamentben 1994 márciusában, a csatlakozási tárgyalások befejeztével. (Ott, 1995., 109–113. o.)

ben, amely egyebek között a következő szavakat tartalmazza: *Erdäpfel* a *Kartoffel* helyett, *Faschiertes* a *Hackfleisch* helyett, *Karfiol* a *Blumenkohl* helyett, *Marille* az *Aprikose* helyett, *Paradeis* a *Tomate* helyett, *Ribisel* a *Jo-hannisbeer* helyett. Nocsak, osztrák szomszédaink ránk is gondoltak...

Identitásváltás? Vagy nem.

Ausztria nemrég fejezte be mézesheteit az Európai Unióban. Most számlál-gatja, hogy a klubtagság miként módosította szuverenitását. Almát hasonlít össze körtével, melyek részben még nem is léteznek: majdani bizton-ságnövekményt, esetleges politikai alárendelődést, gazdasági mozgásterének tá-gulását itt, szűkülését ott. Eközben belső szuverenitásának változását is összeméri a külsőével.⁴⁹ Ember legyen a talpán, aki értelmes kérdéseket tud feltenni egy ilyen kaotikus fogalomrendszerben. Ausztria mostani, egyre „nyúlósabb” szuverenitásánál talán még korábbi, virtuális szuverenitása is megfoghatóbb volt.

Az osztrák kormány a napokban jelentkezett a Nyugat-európai Uniónál megfigyelői státusért. Nem inkább tag szeretne lenni? – kérdezték tőle kissé türelmetlenül. Újabban már vezető szociáldemokrata politikusok is nyíltan „nátóznak”. Waldheimről senki sem beszél, pedig a napokban jelent meg „*A válasz*” című könyve,⁵⁰ melyben tíz év után sem lebbenti föl a fátylat. Igaz, ő már megtette kötelességét. S nem csak a háború alatt. A botránya idején megszenvedett hallatlan nemzetközi elszigetelődés segített abban, hogy kollégái belássák: a *mir san mir* (mi vagyunk mi, magyarul: teszünk rá-tok) dacos osztrák mentalitása csekély alap Ausztria szuverenitásához. Az exelnök még mindig „nem kívánatos”, rajta ragadt az amerikai *watchlisten*. Engem meg ausztrálnak néznek amerikai ismerőseim. Ausztriában minden normális, sőt egyre normálisabb...

IRODALOM

- Abele, H. et al (Hg.) (1982): *Handbuch der österreichischen Wirtschaftspolitik*. Wien
Arnott, S. W. (ed) (1982): *The Political Economy of Austria*. Washington
Behr, E. (1991): *Wem gehört Österreichs Wirtschaft Wirklich?* Wien
Beller, S. (1989): *Vienna and the Jews*. Cambridge
Berchtold, K. (Hg.) (1967): *Österreichische Parteiprogramme 1868–1966*. München
Bericht (1994) *der Bundesregierung über das Ergebnis der Verhandlungen über den Beitritt Österreichs zur Europäischen Union*. Wien

⁴⁹ Lásd Breuss (1996).

⁵⁰ Waldheim (1996).

Bettelheim, P.–Harauer, R. (Hg.) (1994): *Ostbarme mit Westkomfort. Beiträge zur politischen Kultur in Österreich*. Wien

Bielka, E.–Jankowitsch, P.–Thalberg, H. (Hg.) (1983): *Die Ära Kreisky: Schwerpunkte der österreichischen Außenpolitik*. Wien

Bischof, G.–Pelinka, A.–Rathkolb, O. (ed.) (1994): The Kreisky Era in Austria. *Contemporary Austrian Studies*, Volume 2. New Brunswick–London

Botz, G.–Sprengnagel, G. (Hg.) (1994): *Kontroversen um Österreichs Zeitgeschichte*. Frankfurt

Breuss, F. (1983): *Österreichs Aussenwirtschaft 1945–1982*. Wien

Breuss, F. (1996): Erste Spuren des EU-Beitritts in Österreichs Wirtschaft, *Wirtschaftspolitische Blätter*, 3–4.

Breuss, S.–Liebhart, K.–Pribersky, A. (1955): *Inszenierungen*. Wien

Bruckmüller, E. (1984): *Nation Österreich. Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung*. Wien

Bruckmüller, E. (1994): *Österreichbewußtsein im Wandel. Identität und Selbstverständnis in den 90er Jahren*. Schriftenreihe des Zentrums für angewandte Politikforschung Bd. 4. Wien

Bunzl, J.: Die Golfkrise 1990–1991. In: Neuhold, H.–Luif, P. (1992): *Das außenpolitische Bewußtsein der Österreicher: aktuelle internationale Probleme im Spiegel der Meinungsforschung* (Österreichisches Institut für Internationale Politik), Wien

Burger, R. (1995): Die Zeit der Reife. Zum Abschluß der österreichischen Nationsbildung, *Transit*, 10

Busek, E.–Brix, E. (1986): *Projekt Mitteleuropa*, Wien

Busek, E.–Wilfinger, G. (Hg.) (1986): *Aufbruch nach Mitteleuropa. Rekonstruktion eines verschwundenen Kontinents*, Wien

Busek, E. (1993): Neuere Außenpolitik in einer neuen Welt: der Paradigmenwechsel. In: Khol, A. (Hg.): *Neue Außenpolitik in einer neuen Welt*. Wien

Csáky, M. (1991): Historische Reflexionen über das Problem einer österreichischen Identität. In: Wolfram, H.–Pohl, W. (Hg.): *Probleme der Geschichte Österreichs und ihrer Darstellung*. Wien

Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Hg.) (1993): *Handbuch des österreichischen Rechtsextremismus*. Wien

Dusek, P.–Pelinka, A.–Weinzierl, E. (1988): *Zeitgeschichte im Aufriß. Österreich seit 1918*. Wien

Ecker, G.–Neugebauer, Ch. (Hg.) (1993): *Neutralität oder Euromilitarismus*. Wien

Ermacora, F. (1975): *20 Jahre österreichische Neutralität*. Frankfurt a.M.

Ermacora, F. (1990): Zum Neutralitätsvorbehalt. In: Mock, A.–Schambeck, H. (Hg.): *Verantwortung in unserer Zeit, FS für Rudolf Kirchschläger*. Wien

Ermacora, F. (1992): Neutralität pointiert! In: Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Fischer, E. (1973): *Das Ende einer Illusion*. Wien

Fischer, H. (Hg.) (1982): *Das politische System Österreichs*. Wien

Gehler, M.–Steininger, R. (Hg.) (1993): *Österreich und die europäische Integration 1945–1993. Aspekte einer wechselvollen Entwicklung*. Wien–Köln–Weimar

Gehmacher, E. (1992): Europa nur für Gewinner? Die Meinungsbildung um EWR und EG in Österreich. In: Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Gerlich, P. (Hg.) (1985): *Sozialpartnerschaft in der Krise. Leistungen und Grenzen des Neokorporatismus in Österreich*. Wien

Gerlich, P.–Neisser, H. (Hg.) (1994): *Europa als Herausforderung. Wandlungsimpulse für das politische System Österreichs*. Wien

Ginther, K. (1989): Neutralitätsrecht – Völkerrecht Europarecht. Zur Diskussion der Vereinbarkeit von dauernder Neutralität und Mitgliedschaft in der EG. In: Haller, W.–Kölz, A.–Müller, G.–Thürer, D. (Hg.) (1989): *Im Dienst an der Gemeinschaft, FS für Dietrich Schindler*. Basel – Frankfurt a.M.

Gruber, K. (1976): *Ein politisches Leben*. Wien

Gugerbauer, N. (1992): Österreichische Neutralität. In: Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Hafner, G. (1992): Bemerkungen zur dauernden Neutralität Österreichs 1991 und danach. In: Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Hafner, G. (1993): Die Europäische Union und ihr Einfluß auf Österreichs Stellung. In: Glaes-

ner, H. J.–Gilsdorf, P.–Thürer, D.–Hafner, G. (Hg.) *Außen- und sicherheitspolitische Aspekte des Vertrages von Maastricht und seine Konsequenzen für neutrale Beitrittswerber*. Graz

Haslinger, J. (1987): *Politik der Gefühle. Ein Essay über Österreich*. Darmstadt–Neuwied

Haslinger, P. (1996): *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895–1994*. Frankfurt

Heer, F. (1981): *Der Kampf um die österreichische Identität*. Wien–Graz–Köln

Heindl, G. (1989): *Eine Insel der Seligen oder Österreich 1945 bis heute in Anekdoten*. Wien

Hobsbawm, E. (1993): Ausztria és Közép-Európa, *Lettre Internationale*, tavasz

Hogyan legyünk osztrákok? 1995 *Lettre Internationale*, nyár

Hummer, W.–Schweitzer, M. (1987): *Österreich und die EWG. Neutralitätsrechtliche Beurteilung der Möglichkeiten der Dynamisierung des Verhältnisses zur EWG*. Wien

Hummer, W. (Hg.) (1990): *Österreichs Integration in Europa 1948 bis 1989. Von der OEEC zur EG*. Wien

Hummer, W.–Obwexler, W. (Hg.) (1995): *Österreich in der Europäischen Union*. Wien

Jagschitz, G. (1993): EG und Demokratie. In: Witzany, Günther, *Verraten und verkauft. Ein EG-Lesebuch*. Salzburg

James, L. (1994): *The Xenophobe's Guide to the Austrians*. London 1994

Jankowitsch, P. (1992): Die neuen sicherheitspolitischen Herausforderungen Österreichs: Neutralität 1955 oder Neutralität 2000? In: Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Johnson, L. (1987): *Introducing Austria*. Wien

Johnston, W. (1972): *The Austrian Mind*. University of California Press

Kerekes, Lajos (1984): Az „osztrák” Ausztria keletkezése. Gondolatok az osztrák nemzettudat fejlődéséről, *Századok*

Kerekes, Lajos (1984): *Ausztria hatvan éve 1918–1978*. Budapest

Khol, A. (1992): Die Zukunft der Neutralität. In: Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Khol, A. (1993): Die vier Nachkriegsphasen österr. Außenpolitik: von Figl über Kreisky zu Mock. In: Khol, A. (Hg.): *Neue Außenpolitik in einer neuen Welt*. Wien

Khol, A.–Ofner, G.–Stirnemann, A. (Hg.) (1994): *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1977–1993*. München–Wien 1978–1994

Kovács, János Mátyás (1996): Haider in Ungarn. Notizen zum postmodernen Populismus, *Transit*, 11

Köck, H. F. (1987): *Ist ein EWG-Beitritt Österreichs zulässig? Die völkerrechtliche und verfassungsrechtliche Zulässigkeit eines Beitritts Österreichs zur Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*. Wien

Köck, H. F. (1990): Änderung und Aufhebung eines völkerrechtlichen Sonderstatus. Erörtert am Problem der dauernden Neutralität in Zusammenhang mit dem Antrag Österreichs auf Beitritt zu den EG. In: Mock, A. u.a. (Hg.), *Verantwortung in unserer Zeit. FS für Rudolf Kirchschläger*. Wien

Kreisky, B. (1986): *Zwischen den Zeiten*. Wien

Kreisky, B. (1975): *Neutralität und Koexistenz. Aufsätze und Reden*. München

Kreisky, B. (1988): *Im Strom der Politik*. Wien

Kreissler, F. (1984): *Der Österreicher und seine Nation. Ein Lernprozeß mit Hindernissen*. Wien–Köln–Graz

Krejci, H. (1992): Österreich braucht die europäische Integration. In: Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.) *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.) (1992) *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Kunnert, G. (1992): *Spurensicherung auf dem österreichischen Weg nach Brüssel*. Wien

Kunnert, G. (1993): *Österreichs Weg in die Europäische Union. Ein Kleinstaat ringt um eine aktive Rolle im europäischen Integrationsprozeß*. Wien

Lanc, E. (1992): Neutral im neuen Europa. In: Krejci, H.–Reiter, E.–Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

Leggewie, K. (1995): Millenniumsdämmerung. Notizen zur österreichischen Lage. *Transit*, 10

Leser, N.–Wagner, M. (Hg.) (1994): *Österreichs politische Symbole*. Wien–Köln–Weimar

Luif, P. (1989): *Neutrale in die EG? Die wirtschaftliche Integration in Westeuropa und die neutralen Staaten*. Wien

- Luif, P. (1994): Die Integrationspolitik der europäischen Neutralen. In: Pelinka, A. Schaller-Chr. Luif, P.: *Ausweg EG?* Wien-Köln-Graz
- Luif, P. (1994): Neutralität und Integration. Die politischen Aspekte der EU-Mitgliedschaft. In: Bächler, G. (Hg.): *Beitreten oder Trittbrettfahren? Die Zukunft der Neutralität in Europa*. Chur-Zürich
- Lukas, K. (Hg.) (1992): *Österreich Werbung. Marketing 2000*. Unternehmenskonzept. Grundlagen für die Tourismuswirtschaft. Wien
- Lyon, D.-Marko, -Staudinger, A.-Weber, F. Ch. (Hg.): *Österreich>bewußt<sein – bewußt Österreich sein?* Materialien zur Entwicklung des Österreichbewußtseins seit 1945. Wien, 1985
- Mantl, W. (Hg.) (1992): *Politik in Österreich. Die Zweite Republik: Bestand und Wandel*. Wien-Köln-Graz
- Marboe, E. (1948): *Das Österreichbuch*. Wien
- Mautner, M.-Georg, J. E. (1992): Europa – eine verwirrende Vision. In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Meissl, S.-Mulley, K. D.-Rathkolb, O. (Hg.) (1986): *Verdrängte Schuld – verfehlte Sühne. Entnazifizierung in Österreich 1945–1955*. Wien
- Menasse, R. (1991): *Die sozialpartnerschaftliche Ästhetik*. Wien
- Menasse, R. (1992): *Das Land ohne Eigenschaften. Essay zur österreichischen Identität*. Wien
- Menasse, R. (1996): *Histerien und andere historische Irrtümer*. Wien
- Mock, A. (1994): *Heimat Europa. Der Countdown von Wien nach Brüssel*. Wien
- Müller, L. (1993): Österreich und die EG: „Die kleinen Fragen machen's aus“. In: Müller, L.-Müller, Ch.-Prantl, B. (Hg.): *Wieviel Europa verträgt Österreich?* Innsbruck
- Müller-Funk, W. (1995): Das Land des Lächelns. In: *Der Intellektuelle als Souverän*. Wien
- Münz, R. (1995): Grüner Pfeil, blauer Helm, weißer Fleck. Nachrichten aus dem neuen Deutschland. Mit einem Seitenblick auf Österreich, *Transit*, 10
- Nenning, G. (1988): *Grenzenlos deutsch. Österreichs Heimkehr ins falsche Reich*. München
- Nenning, G. (1992): Neutralität und Realität. Eine unnötige Unterscheidung. In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Neuhold, H. (1992): Dauernde Neutralität in einem neuen Europa. In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Neuhold, H.-Luif, P. (1992): *Das außenpolitische Bewußtsein der Österreicher: aktuelle internationale Probleme im Spiegel der Meinungsforschung* (Österreichisches Institut für Internationale Politik). Wien
- Noll, A. (1989): *Neutralität, Staatsvertrag, EG-Beitritt*. Wien
- Nonhoff, S. (1995): *In der Neutralität verhungern?* Münster
- Orthofer, P. (1989): *Die Wahrheit über Österreich*. Wien
- Ott, H. P. (Hg.) (1995): *Österreich in der Europäischen Union*. Lahr-Schwarzwald
- Österreich im Kopf, *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 1995. 1.
- Österreichisch-Deutsches Wörterbuch. (1995) Salzburg
- Pelinka, A.-Weinzierl, E. (Hg.) (1987): *Das große Tabu. Österreichs Umgang mit seiner Vergangenheit*. Wien
- Pelinka, A. (1990): *Zur österreichischen Identität. Zwischen deutscher Vereinigung und Mitteleuropa*. Wien
- Pelinka, A.-Schaller, Ch.-Luif, P. (1994): *Ausweg EG? Innenpolitische Motive einer außenpolitischen Umorientierung*. Wien
- Plaschka, R.-Stourzh, G.-Niederle, J. P. (Hg.) (1995): *Was heißt Österreich?* Wien
- Plasser, F.-Ulram, P. A. (Hg.) (1991:a): *Staatsbürger oder Untertanen? Politische Kultur Deutschlands, Österreichs und der Schweiz im Vergleich*. Frankfurt a.M.-Bern-New York-Paris
- Plasser, F.-Ulram, P. A. (1991:b): *Österreichbewußtsein und nationale Identität. Ein empirischer Forschungsbericht*. Wien
- Portisch, H. (1994): *Österreich I*. Bde. 12. München
- Portisch, H.-Riff, S. (1995): *Österreich II*. Bde. 14. München
- Raab, J. (1955): *Ich glaube an Österreich*. Wien
- Rauchensteiner, M. (1987): *Die Zwei. Die große Koalition in Österreich 1945–1966*. Wien
- Reiter, E. (1992): Die Neutralität ist kein sicherheitspolitisches Konzept der Zukunft. In: Krejci, Herbert-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

- Renner, K. (1953): *Österreich von der Ersten und Zweiten Republik*. Wien
- Reszler, A. (1995): Drei Aspekte der österreichischen Identität. *Europäische Rundschau* 3.
- Richter, Sándor-Széky, Klára (1987): *Ausztia gazdasága*. Budapest
- Rotter, M. (1981): *Die dauernde Neutralität*. Berlin
- Rotter, M. (1985): *Bewußte Neutralität. Das Beispiel Österreich*. Frankfurt a.M.
- Rotter, M. (1991): Von der integralen zur differentiellen Neutralität. *Europäische Rundschau* 3.
- Rotter, M. (1992): Österreichs dauernde Neutralität hat noch nicht ausgedient! In: Krejci, Herbert-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Rot-Weiß-Rot Buch (1946): *Gerechtigkeit für Österreich!* Wien
- Rumpler, H. (1983): Österreich vom „Staat wider Willen“ zur österreichischen Nation (1919–1955). In: Becker, J.-Hillgruber, A. (Hg.): *Die deutsche Frage im 19. und 20. Jh.* München
- Schärf, A. (1955): *Österreichs Erneuerung 1945–1955*. Wien
- Scharsach, H. H. (1989): *Europa ohne Sachertorte? Österreich und die EG*. Graz-Wien-Köln
- Scharsach, H. H. (1995): *Haider Clan. Wie Gewalt entsteht*. Wien
- Scheich, M. (1992): Abseits bleiben heißt mehr, nicht weniger Abhängigkeit! In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Scherb, M.-Morawetz, I. (Hg.) (1990): *In deutscher Hand? Österreich und sein großer Nachbar*. Wien
- Schlesinger, T. (1972): *Austrian Neutrality in Postwar Europe*. Wien, 1972
- Schneider, H.: Österreich, das neue Europa – und die Neutralität. In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Schweitzer, M. (1977): *Dauernde Neutralität und europäische Integration*. Wien-New York
- Schweitzer, M. (1992): Die dauernde Neutralität im Wandel der Integrationspolitik. In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Sieder, R.-Steinert, H.-Tálos, E. (Hg.) (1995): *Österreich 1945–1995. Gesellschaft, Politik, Kultur*. Wien
- Siegler, H. (1967): *Österreichs Souveränität, Neutralität, Prosperität*. Wien
- Stadler, G. (Hg.) (1995): *Europarecht. Österreich in der EU*. Wien
- Steiner, L. (1992): Neutralität. In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Stourzh, G. (1985): *Geschichte des österreichischen Staatsvertrages 1945–1955*. Graz-Köln-Wien
- Stourzh, G. (1990): *Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewußtsein im 20. Jahrhundert*. Wien
- Streissler, E. (1982): Das Ende des Keynesianismus, *Wirtschaftspolitische Blätter* 3.
- Sucharipa, E. (1993/a): Neutralität allein reicht nicht mehr. In: *Europäische Rundschau* 21. Jg. Nr. 1.
- Sucharipa, E. (1993/b): *Neutralität und EG, Bundeswirtschaftskammer*. Wien
- Sully, M. (1990): *A Contemporary History of Austria*. London
- Swietly, E.-Emmerich, K. (1994): *EU pro und contra, Ueberreuter*. Wien
- Tálos, E. (Hg.) (1993): *Sozialpartnerschaft. Kontinuität und Wandel eines Modells*. Wien
- Ucakar, F. (1985): *Demokratie und Wahlrecht in Österreich*. Wien
- Unterberger, A. (1992): Österreichs überholte und gefährliche Neutralität. In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Vajda, S. (1980): *Felix Austria. Eine Geschichte Österreichs*. Wien-Heidelberg
- Verdross, A. (1977): *Die immerwährende Neutralität Österreichs*. Wien
- Verosta, St. (1967): *Die dauernde Neutralität. Ein Grundriß*. Wien
- Verzettisch, F. (1992): Die Probleme sind nicht unüberwindlich. In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien
- Vranitzky, F. (1993): Die europäische Herausforderung aus österreichischer Sicht. In: *Europäische Rundschau* 3.
- Wagner, G. (Hg.) (1982): *Österreich. Von der Staatsidee zum Nationalbewußtsein*. Wien
- Wagner, G. (1987): *Der Bund von Österreich. Vom Werden und Wesen der österreichischen Nation*. Wien
- Waldheim, K. (1996): *Die Antwort*. Wien
- Washietl, E. (1992): Neutralität immerwährend unbrauchbar? In: Krejci, H.-Reiter, E.-Schneider, H. (Hg.): *Neutralität – Mythos und Wirklichkeit*. Wien

- Weinzierl, E.–Skalnik, K. (Hg.) (1975): *Das neue Österreich. Geschichte der Zweiten Republik*. Graz
- Weinzierl, E.–Skalnik, K. (Hg.) (1983): *Österreich 1918–1938: Geschichte der Ersten Republik*. Graz
- Wildhaber, L. (1989): Muß die dauernde Neutralität bewaffnet sein? In: Haller, W.–Kölz, A.–Müller, G.–Thürer, D. (Hg.): *Im Dienst an der Gemeinschaft, FS für Dietrich Schindler*. Basel–Frankfurt a.M.
- Witzany, G. (Hg) (1993): *Verraten und verkauft – Das EG Lesebuch*. Salzburg
- Wodak, R. (1990): *Wir sind alle unschuldige Täter*. Frankfurt
- Wolfram, H.–Pohl, W. (Hg.) (1991): *Probleme der Geschichte Österreichs und ihrer Darstellung*. Wien
- Zemanek, K. (1989): The Chaotic Status of the Laws of Neutrality. In: Haller, W.–Kölz, A.–Müller, G.–Thürer, D. (Hg.): *Im Dienst an der Gemeinschaft, FS für Dietrich Schindler*. Basel–Frankfurt a.M.
- Zemanek, K. (1990): 1966–1989: Gedanken zur Dynamik der dauernden Neutralität. In: Mock, A.–Schambeck, H. (Hg.): *Verantwortung in unserer Zeit, FS für Rudolf Kirchschläger*. Wien
- Zöllner, E. (1988): *Der Österreichbegriff. Formen und Wandlungen in der Geschichte*. Wien
- Zöllner, E. (1994): *Geschichte Österreichs*. Wien